

Міністерство освіти і науки
Національний університет «Острозька академія»
Факультет міжнародних відносин
Кафедра історії ім. М. П. Ковальського

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему:

«ЛАТИФУНДІ КИЇВЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.»

Виконала:

Студентка 2 курсу групи МІ-61

спеціальності 032 історія та археологія

Комісарчук Д. В.

Керівник - доцент, кандидат історичних
наук Атаманенко Віктор Борисович

Рецензент - кандидат історичних наук,

старший викладач Конопка Наталя Олегівна

Робота допущена до захисту
(протокол № 6 засідання кафедри історії від 06 грудня 2021 року

Завідувач кафедри історії
ім. проф. М.П. Ковальського: _____ Микола БЛИЗНЯК

Острог, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. СКЛАД ТА СТРУКТУРА ЛАТИФУНДІЙ.....	7
Висновки до розділу 1.....	15
РОЗДІЛ ІІ. СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ТА ГОСПОДАРСТВО ЛАТИФУНДІЙ.....	17
Висновки до розділу 2.....	39
РОЗДІЛ ІІІ. МАГНАТИ В ПОЛІТИЧНОМУ ТА ГРОМАДСЬКОМУ ЖИТТІ КИЇВЩИНИ.....	40
Висновки до розділу 3.....	67
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	71
ДОДАТКИ.....	74

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Актуальність даної теми полягає в тому, що латифундії були визначальними для українських земель, зокрема для Правобережної України. Крупні землеволодіння значною мірою впливали на політичні, економічні, соціальні проблеми, взаємини з козацтвом.

Кардинальні зміни у соціально-економічному житті України зумовили зростання інтересу до вивчення різних аспектів історії України. Ці процеси актуалізували дослідження розвитку структури шляхти України.

На особливу увагу дослідників заслуговує період (другої половини XVI – першої половини XVII ст.) впродовж якого в соціально-економічному житті України відбувалися динамічні зміни, викликані приєднанням території до складу Речі Посполитої. У цей час, зокрема на території Київської губернії привілейованою верствою населення була шляхта, що активно займалась формуванням політичного життя воєводства.

Визначною постаттю у Речі Посполитій був Ярема Вишневецький. Він був не лише талановитим військовим полководцем, армія якого налічувала 4-6 тисяч реєстрових козаків, а й досвідченим господарником. Ярема сформував чи не найбільшу латифундію у Європі, відому як «Вишневещина». На території Задніпров'я у межах Київського воєводства мав значні магнатські земельні володіння (бл. 7,5 тис.).

Важливість обраної для вивчення теми зумовлена недослідженістю багатьох її аспектів у сучасній історичній науці, суперечностями в оцінці політики Речі Посполитої в Україні, польськими та російськими дослідниками.

Отже, наведені вище міркування визначають науково-практичну й суспільно-політичну актуальність теми, що й зумовило її вибір для вивчення.

Історія вивчення теми. Історія шляхти Київщини за часів Великого Князівства Литовського, а згодом і Речі Посполитої в українській історіографії

посідає дедалі помітніше місце. Вивчення особливостей впливу латифундій та землевласників Київщини на тогочасне суспільство друг. пол. XVI – першої половини XVII ст. дає змогу уявити, яким було життя української шляхти.

Тема дослідження більшою чи меншою міру перебувала у полі зору українських та польських науковців. Серед сучасних дослідників її різні аспекти вивчали Задорожна Оксана Федорівна¹, Мицик Юрій Андрійович², Поліщук Володимир Васильович³, Тесленко Ігор Анатолійович⁴, Ульяновський Василь Іринархович⁵.

Микола Крикун виданням «Воєводства Правобережної України у XVI-XVIII століттях: Статті і матеріали» завершує цикл опублікованих збірок статей і матеріалів, присвячених невивченим і маловивченим питанням Правобережної України XV-XVIII ст. у даній збірці досліджується адміністративний поділ, земські уряди, міграції, чисельність і структуру населення, торгові зв'язки, міждержавні розмежування, подимні реєстри, також у праці наведено чимало документів, виявлених в архівах і рукописних зібраннях бібліотек⁶.

Вивченням структури шляхти займалась Наталя Яковенко. Монографію «Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII ст. Волинь та Центральна Україна» присвячено історії упривілейованого стану на теренах України у складі Великого князівства Литовського та Корони Польської⁷.

1 Задорожна О. Протестанти з роду Горностаїв (середина XVI-перша половина XVII ст.). Наукові записки НаУКМА. Т. 20. Історичні науки. Ч. 1. 2002. С. 61-66

2 Мицик Ю. Вишневецькі. Енциклопедія історії України: Т. 1: А – В. Київ: Наук. думка, 2003. 688 с.

Мицик Ю. Тишкевечі. Енциклопедія історії України: Т. 10: Т – Я. Київ: Наук. думка, 2013. 784 с.

3 Поліщук В. Князь Богущ як землевласник та урядник (1510-1576). Київська старовина: №3. Київ, 2001. С. 56-72

4 Тесленко І. Немирічі. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі – О. Київ: Наук. Думка, 2010. 728 с.

5 Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький : історичний портрет у галереї предків та нащадків Київ, 2012. 1340 с.

6 Крикун М. Воєводства Правобережної України у XVI – XVIII ст.: Статті і матеріали. Львів, 2002. 702 с. іл., карти

7 Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ: Критика, 2008. 472 с. (Видання друге, переглянуте і виправлене).

Робота Генрика Літвіна є результатом двадцятилітніх зацікавлень автора ранньомодерною українською історією. Автор досліджує шляхту Київщини, Волині та Брацлавщини та пов'язує в сітку роди, родини, клани, фокусує увагу не лише на представниках еліти, а й вихоплює у минулого цілком пересічних осіб. Він ретельно аналізує, як бідніли і збагачувались окремі роди, а водночас – як земля конвертувалася в нематеріальне багатство – престиж у спільноті⁸.

Питання, які розглянуті детальними дослідженнями вчених, в основі яких – джерела XVI – перш. пол. XVII ст., виявляються набагато складнішими, ніж уявлялося. Їхній аналіз потребує врахування численних нюансів.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі досліджень істориків та писемних джерел розкрити особливості впливу латифундій та землевласників Київщини на тогочасне суспільство друг. пол. XVI – перш. пол. XVII століття.

Завдання роботи обумовлені її метою і передбачають:

- вивчення стану наукової розробки теми та її джерельної бази;
- вивчення латифундій Київщини ;
- висвітлити особливості шляхетських родів на території Київщини.

Об'єктом дослідження є крупне землеволодіння на території Київщини друг. пол. XVI – перш. пол. XVII ст.

Предметом дослідження є дослідження латифундій Київщини друг. пол. XVI – перш. пол. XVII ст.

Географічні межі охоплюють територію Київського воєводства.

Хронологічні межі роботи охоплюють XVI – перш. пол. XVII століття.

Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові та спеціально-історичні методи дослідження. Із загальнонаукових опиралась на методи синтезу та аналізу, історичний, логічний. Аналіз дав можливість розглянути

⁸Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569-1648). Пер. з польськ. Лесі Лисенко. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 616 с.

склад та структуру латифундій, соціальну структуру, охарактеризувати роль шляхти в політичному житті Київщини та розглянути господарство латифундій. Історичний метод використовувався для пізнання предмету дослідження у хронологічній послідовності та встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

Покращенню наукового дослідження сприяло використання спеціально-історичних методів роботи: хронологічного, історико-порівняльного.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. Положення й висновки кваліфікаційної роботи можуть бути використані студентами для підготовки до семінарських занять, при написанні наукових робіт та статей, а також для подальших дослідження шляхти, землеволодінь шляхти на території Київщини.

Структура роботи зумовлена її метою та завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел та літератури та додатків. У першому розділі подано характеристику складу та структури латифундій Київщини. Друга частина розповідає про особливості соціальної структури та господарство латифундій. Остання ж частина роботи присвячена ролі та місцю шляхти у політичному житті Київщини. Загальний обсяг – 79 сторінок, з яких основний текст становить 70, список використаних джерел та літератури – 3 сторінки, додатки займають 5 сторінок.

РОЗДІЛ І СКЛАД ТА СТРУКТУРА ЛАТИФУНДІЙ

У досліджуваній період на українських землях швидко зростало магнатське землеволодіння. Серед важливих проблем, які пов'язані з історією вищих станів, однією з найбільш спірних є кількісний склад шляхти. Для Волині, орієнтиром для підрахунку можуть бути переписи русько-литовського війська 1528, 1565 і 1567 рр. та поборові реєстри останньої чверті XVI ст., для Правобережної України будь-які підрахунки ускладнюються через нерівномірність джерел, які могли б закріплювати більш-менш значну кількість шляхти. Підрахунки для XVI ст. здійснити практично неможливо. Підрахунки для XVII ст. здійснені завдяки подимним тарифам Київщини 1640 р.. Але це джерело не є вичерпним, через недосконалий фіскальний контроль в Речі Посполитій.

Варто сказати, що будь-які підрахунки стосовно Правобережної України, варто розцінювати як занижені. Інформація щодо шляхти не може бути скоординована і за набагато точнішим демографічним джерелом – поголовними переписами друг. пол. XVII ст., тому що століття було розділене Визвольною війною 1648-1654 рр., внаслідок якої було масове переміщення груп населення, враховуючи вищі прошарки⁹.

Подимні тарифи 1640 р. часто використовувались при демографічних підрахунках для визначення заселеності Правобережжя. Наприклад, А. Яблоновський на підставі поборового реєстру Київщини 1628 р. та подимного тарифу Брацлавщини визначив число мешканців як 234 та 311 тис. осіб. О. І. Баранович вважав, що на Київщині (в межах Житомирського та Київського повітів) заселеність становила 1400 тис. осіб; у північній частині Київського

⁹ Владимирский-Буданов М. Передвижение южнорусского населения в эпоху Богдана Хмельницкого. Киев, старина. 1888. Т. 22. С. 95 — 115.

воєводства, на його думку, могло б жити до 650 тис. осіб¹⁰. І. Д. Бойко зазначає, що для Південної Київщини цифри завищені тому що ці райони піддавались татарським нападам, які гальмували нормальний хід колонізації. Число шляхетських сімей, яке зафіксоване тарифами як власники певної кількості димів, становить на Київщині – до 610 родів. Складність підрахунків полягає у встановленні вірогідних критеріїв співвідношення тієї кількості шляхти, що потрапила до тарифів, з тією, що з тих чи інших причин тут не значиться. За даними М. Г. Крикуна на Київщині існувало близько 2100 сільських поселень. Тож, кількісний склад магнатів, так чи інакше пов'язаний із землею. Якщо брати до уваги, що насправді число поселень перевищувало їх кількість, згадану у тарифах, то на Київщині, де кількість поселень дорівнювала 2100, а на шляхетську родину припадало в середньому близько 2,4 поселення, чисельність шляхетських родин становитиме біля 880.

Викликають сумніви, чи достовірно зафіксована у тарифах дрібна шляхта, яка не володіла цілими селами, а їх частинами, О. І. Баранович опублікував тариф 1629 р., згідно якого кількість шляхти-частинників, становить не менше 250 сімей. М. Г. Крикун нараховує 634 маєтки, що знаходились у їх володінні. Йдеться про різні власницькі комбінації, коли одній сім'ї могло належати кілька заставних дворів-димів, кілька службових, кілька – у власному родовому гнізді¹¹.

Київський тариф викликає сумніви щодо правильності даних про частинну шляхту. Із практично 610 зафіксованих сімей на Київщині, співвласницькими частинами володіло 126, тобто 20,6%¹². При тому, що зазначається, що податок

10 Яковенко Н. Спроба підрахунку чисельності шляхти на правобережній Україні у першій половині XVII ст. Україна і Польща в період феодалізму. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1991. С. 8

11 Яковенко Н. Спроба підрахунку чисельності шляхти на правобережній Україні у першій половині XVII ст. Україна і Польща в період феодалізму. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1991. С. 8

12 Архив ЮЗР. Ч. 7, Т. 1, С. 380,405

сплачується не з повного поселення, а з частини, але власник згадується тільки один. Також, викликає сумнів повнота зафіксованого у тарифах складу шляхти-васалів, що сиділа у великих магнатських латифундіях.

На Київщині в крупні латифундисти володіли 67,6 % поземельного фонду. Тому можна припустити, що співвідношення землевласницької шляхти з урядницькою як 100:75 було характерним для Київщини. Тож, чисельність представників шляхти на Київщині має бути збільшена на 75 % порівняно з вихідними цифрами тарифів, тобто приблизно на 650 одиниць. Повертаючись до складу магнатських латифундій, можна припускати, що частина з них перебувала в руках посесорів, що сплачували податок самостійно, частина була зайнята фільварковим господарством, існувала ще одна частина, доля якої за фіксальними матеріалами не простежується. На думку Н. Яковенко, ці землі могли перебувати в руках дрібної залежної шляхти, яка з тих чи інших причин під час збору подимного була звільнена магнатом від його сплати, відповідно у тарифі не була записана¹³. Отже, на Київщині проживало майже 2350 сімей, тобто близько 14100 осіб, або 2.7 % жителів.

У друг. пол. XVI – перш. пол. XVII ст. на Київщині вершину привілейованого стану посідали князі. Тільки з початку XVI століття можна дізнатись про більш-менш вірну загальну чисельність княжих родів, коли приживаються прізвищні знаки та з'являється більш-менш достатня кількість писемних джерел. До цього часу про кількість княжих родів майже невідомо. На думку Н. Яковенко така необізнаність тісно пов'язана з появою нового державного утворення – Великого князівства Литовського. Тому доля княжого елемента – головної ланки влади за киево-руської та монгольської доби безпосередньо залежала від установа нових порядків на руських землях,

13 Яковенко Н. Спроба підрахунку чисельності шляхти на правобережній Україні у першій половині XVII ст... С. 9

приєднаних до складу Литви протягом 20-60-х років XIV століття¹⁴. З тогочасних джерел відомо лише про долю князів-правителів. Щодо удільних князів, які підпорядковувались князям-правителям, то про них відомостей немає. А особи такої категорії мали існувати.

За підрахунками Н. Яковенко на території Волині та Центральної України з кінця XVI до середини XVII ст. проживало щонайменше 52 князівські роди. Для того щоб охопити реальне коло магнатів на Київщині, Генрик Літвін у своїй праці провів чіткі класифікаційні критерії. До цієї спільноти він зарахував усіх місцевих сенаторів, князів із магнатської групи (відповідно класифікації Н.Яковенко), місцевих латифундистів, і сенаторів з інших частин Речі Посполитої, які мали свої маєтки або староства на території Київщини. Проаналізувавши судові та сеймикові акти, листування, нечисленні щоденники, а також літературу, він нарахував 97 осіб.

Приблизно від середини XIX ст. до початку Другої світової війни точилась дискусія щодо походження найпотужніших князівських родів. На той час такі княжі роди як Острозькі, Заславські, Вишневецькі, Збараські, Четвертенські мали потужні позиції на Київщині.

Чисельність князівського прошарку (вміщена в додатках (див. Додаток Б) не була рівномірною, її пік припадає на середину XVI – поч. XVII ст., відтоді, згасаючи один за одним, з історичної арени сходять роди Острозьких (остання представниця померла 1654 р.), Корецьких (1651), Заславських (1682). Деякі історики пояснювали такий феномен раптового вимирання змолоду членів найпотужніших князівських родів біологічними чинниками: нездоровим способом життя, пияцтвом та звироднінням внаслідок споріднених шлюбів, деякі не підтримували цю гіпотезу, пояснюючи тим, що пили тоді всі, але ж не

14 Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Критика. К., 2008. С. 87

всі вимерли. Варто сказати, що у XVI – XVII ст. князі – це насамперед воїни, тому говорити про алкоголізм як поширений феномен не доводиться. Прикладом можуть бути сини побожного Олександра Острозького, які вимерли дуже раптово, князі Корецькі або Ярема Вишневецький, який принципово не вживав алкоголю, але це не додало здоров'я та довголіття його синові Міхалові Корибуту. Пояснення цьому явищу масового вмирання князів, дали медики, вказавши на можливі наслідки перехресних шлюбів, і родинні спадкові хвороби, як до прикладу схильність до психічних розладів у Острозьких та Заславських.

Ревізії замків у 1545 – 1552 рр. доказують тогочасну термінологію на означення двох груп всередині князівського прошарку. Найпотужнішими князями були «княжата головні» (Острозькі, Заславські, Сангушки, Гольшанські, Дубровицькі, Збараські, Вишневецькі, Чорторійські, Четвертенські, Корецькі), інші «княжата-повітники». Серед «головних княжат» не випадково перебувають саме ті, чиї землеволодіння простежується як стабільне і безперервне з кінця XIV ст. Як можна припустити, саме тоді, на території України були скасовані династичні уділи, їх замінили «уділи службових князів». Прямою основою для землеволодінь «головних княжат» XVI ст. були службові уділи їхніх предків кінця XIV ст., закріплені за цією гілкою роду на частині території її колишніх династичних уділів. Безперервність успадкованого землеволодіння відрізняє «головних княжат» від «княжат-повітників»¹⁵.

15 Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Критика. К., 2008. С.105

Табл. 1.1 Формування землеволодінь Острозьких, Вишневецьких і Ружинських на Київщині в останній чверті XVI – на початку XVII ст.¹⁶

Князі-землевласники	Час придбання маєтку	Спосіб придбання маєтку	Назва маєтку
Острозькі	1578-1579	Купівля	Вільськ і Колодіїв (волості)
	1582	Освоєння пустовщин	Димер (волесть)
	1585	Купівлі	Дідківське (ключ)
	1586-1602	-//-	Норинськ (волисть)
	1588	-//-	Кухмистровщина (ключ)
	1591	Королівська данина	Рокитна і Ольшаниця (волості)
	кін. XVI ст	Купівля	Білогородка (ключ) Стайки (ключ)
Вишневецькі	1584	Освоєння пустовщин	Корсунь (городище)
	1589	-//-	Чигирин (городище)

¹⁶ Яковенко Н. Спроба підрахунку чисельності шляхти на правобережній Україні у першій половині XVII ст. Україна і Польща в період феодалізму. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1991. С. 122

	1588-1590	Купівля	Посулля (майбутня Лубенська волость з містами Лубни, Жовнин, Лохвиця, Пирятин, Прилуки)
	1589	-//-	Мошни (волость)
	1596	Спадщина	Рокитно (ключ), Замисловичі (ключ)
	поч. XVII	Купівля	«Пустині» по річках Пелу і Ворсклі (майбутня Роменська волость)
Ружинські	1575	Купівля	Паволоч (волость)
	1581	Королівська данина	Котельня (волость)
	1580-ті	Купівля	Щербів (пізн. Ружин) і Юргачів (волость), Вчорайше (ключ)
	1590-ті	Королівська данина	Сквира (волость)
	1603	Купівля	Романів (волость),

			Жидівці (ключ)
--	--	--	----------------

Джерело: Яковенко Н. Спроба підрахунку чисельності шляхти на правобережній Україні у першій половині XVII ст. Україна і Польща в період феодалізму. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1991. С. 122

Обсяг прав, якими користувались «головні княжата», був моделлю слабо висвітленого в джерелах княжого права давніх часів. Зasadничим елементом написаного княжого права була суверенність землеволодіння, на території якого князь-власник міг:

- оголошувати устави, тобто власні розпорядження, надавати жалувані грамоти своїм підданим на землеволодіння під окресленими умовами служби, встановлювати незалежні від держави податки, повинності, пільги тощо;
- чинити суд над підданими, аж до смертної кари¹⁷.

Такі прорегативи діяли однаково, як на династичних, так і на службових уділах. Перші відрізнялись лише обсягом права власності: удільний князь був повним сувереном свого володіння, з яким він міг вийти зі складу держави.

До почесних прав «головних княжат» належало право особистої підсутності того чи іншого роду тільки великому князю, а не його місцевим намісникам. Це право не поширювалось на князів-повітників, власників вислуг, що випливає з відповідних формул волинської та київської уставних грамот.

Особливе становище в державі, яке випливало з близькості до панівної династії, реалізовувалось у тому, що за «головними княжатами» було закріплено участь у великокнязівській раді не за особисті заслуги або внаслідок перебування на певних урядових посадах, а тільки «з обычаю стародавнього и старожитного дому свого». В Україні таке право належало Острозьким,

¹⁷ Яковенко Н. Спроба підрахунку чисельності шляхти на правобережній Україні у першій половині XVII ст. Україна і Польща в період феодалізму. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1991. С. 122

Заславським, Сангушкам, Збараським, Вишневецьким, Корецьким, Четвертенським, Гольшанським Дубровицьким, і до еміграції – Глинським. Такі привілеї забезпечували реальний контроль над політичним життям свого регіону.

До особливих прав «головних княжат» належало те, що їхні збройні загони виступали на війну не в складі спільного повітового ополчення під стягом землі, а у власних формуваннях під родовим гербом.¹⁸ «Головним княжатам» належав ряд особистих почесних привілеїв, як:

- право на персональні листи від імені великого князя про початок воєнних дій (князів повітників і нетитуловану шляхту викликали на війну загальним зверненням через повітового хорунжого);
- право на персональні листи-повідомлення про скликання сеймів;
- право за спеціальним привілеєм використовувати для печаток на листах не зелений, як решта шляхти, а червоний, тобто королівський віск.

Уявлення про специфічне місце нижчого князівського прошарку в очах тогочасного суспільства дає коло шлюбних зв'язків князів-повітників. Вони на рівні з «головними княжатами» вступали у шлюби з найбагатшими панськими родами. Особливе становище князів-повітників підтверджує те, що поняття упривілейованого стану було значно ширшим, ніж поняття знаті, аристократи навіть після консолідації упривілейованого стану ще довго залишались вузькою відокремленою смужкою.

Висновки до розділу 1

Отже, дослідження майнового статусу шляхетських родів, дає змогу побачити та обрахувати склад тогочасного населення. Значна кількість

¹⁸ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. 1895. S.82

київських шляхетських родів належала до місцевої багатой еліти, розміри їхніх володінь можна вважати достатньо вагомими навіть у масштабі всієї країни.

РОЗДІЛ II СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ТА ГОСПОДАРСТВО ЛАТИФУНДІЙ

Найвищий щабель тогочасного суспільства посідала родова знать – шляхта. На верхівці цієї ієрархії були князі. За ними йшли пани, потім середня та дрібна шляхта. У досліджуваній час, найсильніші позиції утримував князь Костянтин Острозький (1559-1608), проте в поунійний час у Києві він бував дуже рідко і діяв на цій території через призначених ним городських і обраних завдяки його підтримці земських урядників. Князь володів містами з прилеглими селами на Київщині (Вільськ і Колодіїв (з 1575 р.), Димер (з 1582 р.), Дідківське (з 1585 р.), Норинськ (з 1586 р.), Кухмистровщина (з 1588 р.), Рокитна і Ольшаниця (з 1591 р.) та ін.)¹⁹.

¹⁹ Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569-1648). Пер. з польськ. Лесі Лисенко. ДУХ І ЛІТЕРА, К., 2016. С. 493

Рис. 1.1. Князь Костянтин Іванович Острозький²⁰.

Вишневецькі були противагою князеві Костянтину. Михайло Олександрович Вишневецький, був закріплений на Київщині не тільки завдяки старостам і урядам, а й розлеглим маєтностям у північній частині воєводства. Після того, як Михайло Вишневецький помер київським старостою та очільником роду став його син Олександр. Вони часто перебували на Київщині. Утримання прикордонних староств приносило Вишневецьким матеріальну, а ще більше політичну вигоду²¹.

На початку XVI століття представники князівського роду Корецьких набули окремих маєтків на Київщині. Князю Федору Івановичу Корецькому належали маєтки у Київському повіті (Суцани, Кононче, Безрадичі). Сильне і незалежне становище мав син Федора Богущ Корецький, волинський воєвода, власник розлогих волостей у Київському воєводстві. Однак, урядницькі обов'язки міцно зв'язували його з Волинню. У 1554 р. Богущ Корецький жертвував селом Безрадичі Києво-Печерській Лаврі²². В останній третині XVI ст. Корецькі скуповують землі вздовж річок Уборть, Ірпінь, Стугна, на правому березі Росі, а від 1607 р. – за Дніпром²³. Після одруження у 1617 Ізабелли з Корецьких із Миколаєм Чорторійським, Корецькі з Чорторійськими зблизились. Миколай став лідером обох родів, але їх значення на Київщині не було надто велике. У Чорторійських тут були невеликі родові володіння, а латифундія Корецьких у великій мірі зменшилась після відокремлення її

20 Князь Костянтин Іванович Острозький. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8F%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD_%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BВ:Konstanty_Iwanowicz_Ostrogski_11.PNG

21 Мищик Ю. Вишневецькі. Енциклопедія історії України: Т.1: А – В. К.: Наук. думка, 2003. С. 519

22 Поліщук В. Князь Богущ Корецький як землевласник та урядник (1510-1576). Київська старовина. К., 2001. -№3. С. 56-58

23 Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym: Ziemia ruskie. Ukraina (Kijów - Braclaw). 1897. S. 386-387, 582-587.

частини для тіток Самуеля Короля, які внесли розлогі землеволодіння до родин Радзивилів та Глібовичів.

У першій половині досліджуваного періоду помітний вплив на Київщині мали Заславські. Їм як молодшій гілці Острозьких – автоматично було зарезервовано місце серед «княжат головних». Син Януша Заславського – Олександр держав Житомирське староство.

Володіння Збараських на Київщині з’являються після 1581-го р., спочатку понад Тетеревом, охоплюючи ряд розлогіх волостей на лівому березі Росі, у так званій Розволоччині з містами Володаркою, Антоновом, Великою Слободою та ін.²⁴.

Після запровадження Другого Литовського статуту 1566 р. пани втратили свої позиції, але ця верства шляхти залишилася відокремленою групою серед руського «гербового народу», і поступалась престижем лише князям²⁵. Н. Яковенко у своїй праці «Українська шляхта» повернула до наукового обігу і в дослідження структури привілейованого стану Речі Посполитої категорію «панів».

Важко знайти відомості про кількісний склад місцевої знаті та поіменну номенклатуру. Якщо про волинських бояр є дані, то про бояр київських відомо лише декілька десятків прізвищ. Г. Літвін провів дослідження та у своїй праці доповнив опубліковані таблиці панських родин Київщини Н. Яковенко, які вміщено у додатках²⁶. (див. Додаток А)

Панські роди Київщини у майновому плані поділяються на три групи. До найзаможнішої, слід зарахувати Аксаків, Горностаїв, Немиричів, Олізарів та

24 Яковенко Н. Спроба підрахунку чисельності шляхти на правобережній Україні у першій половині XVII ст. Україна і Польща в період феодалізму. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1991. С. 122

25 Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569-1648). Пер. з польськ. Лесі Лисенко. ДУХ І ЛІТЕРА, К., 2016. С. 243

26 Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569-1648). Пер. з польськ. Лесі Лисенко. ДУХ І ЛІТЕРА, К., 2016С. 245

Тишкевичів, а також вимерлих у 1595 році Кмітів. До середньої входять Бутовичі, Івашинцевичі, Єльці, Лозки, Проскури, Стрибелі, Тиші та Вороничі. До нижньої належать Павші, Прежовські, Солтани, Стецькі, Сурини, Шишки, Трипольські²⁷.

До найбагатших родів відносяться Немиричі. Представник роду київський земський суддя Єсиф Немирич володів Черняхівською волостю (Черняхів) у Житомирському повіті, сусідніми, розташованими в Овруцькому повіті, маєтками навколо Шершні, Прибірською волостю (Прибірськ/Приборськ) над Тетеревом, Олевськими землями (Олевськ), а також Кузьмичами з околицями у його північній частині. Цих чотири названі комплекси володінь були опорою добробуту Немиричів. Після смерті Єсифа спадщину поділили сини: Матвій та Андрій та внук Стефан. Матвій отримав Олевськ та Івницю. Андрій та Стефан – Черняхів, Прибірськ і Шершні. Сину Івану дісталася незначна частка у вигляді двох сіл. Згодом ці маєтності дісталися його двоюрідному племіннику Юрію.

Олевськ та Івниця після смерті Матвія у 1613 році перейшли до його чотирьох синів – Криштофа, Миколая, Семена та Олександра. Але успадкував маєтки Матвія наймолодший Олександр. У 1624 році Олександр продав Івницю Анджею Зборовському й, вірогідно, саме тоді ж Кисоричі в Олевській волості – Іллі Бабинському²⁸.

Найбільший майновий успіх очікував на Стефана та його нащадків²⁹. У 1607 році він отримав спадок та енергійно зайнявся збільшенням своїх маєтностей. Стефан брав численні позики під заставу окремих сіл і водночас давав позики під заставу великих землеволодінь – наприклад, Ружинським або Горностаням. Він також орендував Овруцьке староство на підставі приватної

27 Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569-1648). Пер. з польськ. Лесі Лисенко. ДУХ І ЛІТЕРА, К., 2016С.249

28 Тесленко І.А. Немиричі. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О. К.: Наук. думка, 2010.С. 365

29 Літвін Г. З народу руського. ... С. 250

угоди зі старостою Павлом Рудзьким. Завдяки всьому цьому він бл. 1625 року здійснив ще кілька вдалих угод внаслідок чого придбав три великих волості: Гречанську (Гречани), Топориську (Топорище) та Норинську (Норинськ). Здійснював дрібні купівлі для заокруглення землеволодінь. Через це Стефан став один із найзаможніших людей Київщини. Згідно з податковим тарифом 1628 року він був четвертим землевласником воєводства й поступався лише трійці князів – Домініку Заславському, Каролу Корецькому та Яремі Вишневецькому, опинившись, таким чином, у колі «українних» латифундистів. Стефан помер у 1630 році, залишивши володіння своїм трьом синам – Юрієві, Владиславові та Стефанові, з-поміж лише перший досяг повноліття. Він же до 1643 року управляв усією батьківською маєтністю. Латифундія Юрія Немирича перед поділом із братами мала величезні розміри. У 1640 році в ній налічувалося 4524 дими. Що можна було порівняти із київськими володіннями власника острозької ординації Домініка Заславського. Латифундія Немирича, що за розмірами поступалися лише «лубенській державі» князя Яреми, проіснувала до 1643 року, коли брати Немиричі здійснили перший з-поміж кількох поділ батьківської спадщини. Черняхівська волость залишилась їхньою спільною власністю. Прибірськ і Норинськ отримав Владислав, Гречани і Топорище залишилися Юрієві, тож вони і далі входили в еліту найбагатших землевласників Київщини.

Інакше розвивалося піднесення роду Тишкевичів-Логойських. Першим у добу після унії цей рід представляв Юрій, берестейський воєвода. Крім того, що він був власником численних маєтностей у Литві, був ще й власником великої, хоча на той час ще слабо заселеної латифундії в південно-західній частині Київського воєводства. Містечка Слободище, Кодня, Пулини (Чортоліси), Бердичів, Махнівка та Білопіль, згодом стали центрами окремих волостей

латифундії³⁰. Після смерті Юрія (1576 рік) управління всіма маєтками перейшло до його найстаршого сина Федора-Фредерика. В 1591 році Фредерик поступився частиною батьківської спадщини молодшим братам, яких представляв Ян Євстахій (Остафій). Внаслідок наступного поділу спадщини в 1598 році Фредерик отримав Бердичів, Махнівку та Білопіль, Остафій – Слободище та Кодню, а Пулини успадкував Юзеф, син уже померлого третього брата Мартина³¹.

Невдовзі Юзеф зіткнувся з проблемами. У 1605 році Пулини пішли в заставу до Гаврила Гостського. Так як їх не було вчасно викуплено, вони перейшли у власність останнього. Пізніше, Станіслав, син Юзефа, відсудив згадану волость у Гостських. У 1628 році вона нараховувала близько 180 димів, і оскільки її власник мав кошти, то напевно, що в наступні роки волость розросталася.

Остафій Тишкевич-Логойський розподіляв власну діяльність між Київщиною та Литвою, проте і у своїх маєтках під Житомиром він бував часто. У 1628 році розмір володінь Остафія перевищував 1000 димів, що переводило його до лав латифундистів³². Коли у 1631 році Остафій помер його спадщину було поділено між синами: Антонія Ян отримав Слободищенську волость, Криштоф – Кодненську, Феліціан – володіння в околицях Червоного. Поділ був більш-менш рівнозначний. Сини Остафія потрапили до лав заможної шляхти.

Під час Люблінської унії представником роду Олізарів-Волчковичів був – Іван Олізар. До успадкованих маєтностей Старовичі в Овруцькому повіті, також Топорище, Солодири і Волосова в Житомирському повіті він додав Коростишів, який пізніше став осідком роду. Коли у 1577 році Іван загинув в

30 Мищик Ю. Тишкевичі. Енциклопедія історії України: Т. 10: Т. – Я. К.: Наук. Думка, 2013. С. 92

31 Літвін Г. З народу руського. ... С. 252-254

32 Там само. С.254

битві з татарами, його маєтки успадкував єдиний син Адам. Він був енергійним господарем, який активно заселяв свої володіння. Під час його правління Коростишів став центром волості з близько двадцятьма населеними пунктами. Маєтки навколо Старовичів розквітали³³. Поступово Адам перебрав до своїх рук маєтність Сидоровичі, також осадив Волчків та Олізарівку. Після смерті Адама (1625 р) маєтності успадкували Людвик та Войцех. Топорище із Солодириями та Волчків зі Старовичами взяв молодший брат Войцех. Але пізніше Топорівська та Солодирська волості опинилися у Стефана Немирича, який був спадкоємцем колишніх претензій цього роду на згадані маєтності³⁴.

Значні володіння сконцентрував у своїх руках Людвик Олізар. Він отримав Коростишів, Волосів і Сидоровичі. Але він втратив маєтності, що перейшли до Немиричів. Проте після смерті Войцеха залишились маєтності Старовичі і Волчків, які до 1630 році Людвик включив до своїх володінь. У 1628 році Людвик володів 1066 димами, а в 1640 році – 2193, проте тільки 630 безпосередньо перебувало в його руках, 172 – в оренді та 1391 – у заставі. Така велика частина володінь свідчила про перебування Олізара у групі латифундистів³⁵. Після смерті Людвика Олізара у 1645 році після довгих суперечок Іванківська волость відійшла Станіславу Конєцпольському.

На момент укладання Люблінської унії головою роду Аксаків був Мартин. Невдовзі після його смерті (1569 р.) його місце посів син Іван. У той час головною маєтністю роду була половина Норинської волості в Овруцькому повіті. У 1594 р. за значні заслуги Іван отримав у пожиттєве володіння королівщину Гуляники (Мотовидіївку) у Білоцерківському старостві та волостью Світильнів у Остерському старостві. У 1602-1607 рр., волинському

33 Тесленко І.А. Олізари, Олізари-Волчковичі. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О. К.: Наук. Думка, 2010. С. 586

34 Літвін Г. З народу руського. ... С. 256

35 Там само. С. 257

воєводі Олександрю Острозькому було продано норинські володіння. В Івана залишилися Світильнів і Гуляники. На момент смерті Івана (1627 р.) у його маєтностях на Київщині було бл. 590 димів³⁶.

Ці маєтності успадкували сини Івана Михайло та Стефан. Михайлові дісталися Світильнів, волинські володіння та права на рожнівські маєтності, пізніше він придбав Трибешів і Денеші. На кінець досліджуваного періоду спадщина Михайла складала бл.330 димів. Стефан від батька отримав Гуляники, отримав Остерське староство, купив у Солтанів Княжичі та Солтановичі, Гоголівську волость (спадщина Корецьких). Станом на 1645 р. Стефан володів щонайменше 2849 димами, з-поміж них 1396 спадкових. Тож Стефана можна зарахувати до верстви латифундистів, Михайла до заможної шляхти.

У середині XVI ст. київськими маєтностями Горностаїв володіли брат Іван та Оникій. Після смерті в обох залишились нащадки, які в перші роки після унії сперечались за володіння з обох боків коронно-литовського кордону³⁷. Фридерік Оникійович а також Іван та Остафій Івановичі швидко залишили цей світ бездітними, а родові маєтності успадкував Гаврило Іванович. Пізніше він отримав Лещинську волость (Лещин) у Житомирському повіті, Горностайпільську (Горностайпіль) в Овруцькому та сусідню, але вже належну до Київського повіту Козаровицьку (Козаровичі), а також Любовичі на Ірпені та кілька сіл в Овруцькому повіті навколо Максимовичів. Спадкоємці Гаврила – син Гієронім та онук Самійло не розширили успадкованих маєтностей, але активно заселяли їх. Любовичів не було викуплено із застави і вони згодом перейшли до Ружинських (в 1617 р.), села навколо Максимовичів відійшли до

36 Літвін Г. З народу руського. ... С. 256С. 258

37 Задорожна О. Протестанти з роду Горностаїв (середина XVI-перша половина XVII ст.). Наукові записки НАУКМА. Т. 20. Історичні науки. Ч. 1. 2002. С. 66

Харленських і Сапег, а згодом Родкевичів. Важливим доповненням до прибутків стало королівське надання Самійлові у 1613 році «держави» Демидова. Після смерті Самійла (1618 р.) його малолітній син Михайло та його вдова Теофіла успадкували бл.950 димів у спадкових володіннях та бл. 50 димів у королівщинах³⁸. Після смерті Михайла знову було піднято питання про спадщину. У 1637 р. Лещин та половина Горнорстайпільської волості відійшли до Ганни Лещинської. Друга половина волості та Козаровичі відійшли до Ельжбети Дроговайської, яка у 1635 р. ще й отримала права на держання Демидова. У 1640 р. Ельжбета Дровойська разом з чоловіком викупили останню частину Горностаївської волості та придбали сусідні маєтності (Козятичі або Бородянка) у Криштофа Івашенцевича. У 1641 р. Ельжбета була власницею чималого статку : бл.1000 димів, 700 з яких перебували у спадкових володіннях³⁹.

Останніми з колись найзаможніших панських родин Київщини були Кміти-Чорнобильські. Серед їхніх представників уславився Філон. Згідно податкового реєстру 1581 р. Філон був на той час третім серед найбагатших латифундистів Київщини. У Київській землі він володів двома великими волостями – Чорнобилем над Прип'яттю та Веледниками неподалік Овруча, а також меншими маєтностями: Антонівим на межі з Мозирським повітом, Мокалевичами та Веприном у Житомирському повіті, Суцанами, а також половиною в маєтностях Рокитне та Замисловичі, котрі він ділив з Капустами, у західній частині Овруцького повіту. Після смерті Філона у 1585 р. маєтності перейшли до його дочок. Софія (дружина Лукаша Сапєги) отримала Чорнобильську волость, а також Антоновичі та Мокалевичі з Веприном, Богдані (заміжній за князем Юрієм – Друцьким-Горським припали Веледники

38 Літвін Г. З народу руського. ... С. 260

39 Там само. С. 259-261

разом із Суцанами, Рокитним і Замисловичами. Після смерті чоловіка Богдана відступила свою частину батьківської спадщини сестрі. Через період часу володіння Кмітів відійшло Сапегам з іншої лінії.

Олександр Воронич був власником великих володінь, що були розташовані неподалік Житомира в межах однієї волості, яка включала містечка Троянів, Денеші, Шумськ і Крошню. Після його смерті у 1611 р. все це перейшло до старшого сина Василя, що був опікуном молодших нащадків Олександра. Його становище зміцнилося також завдяки наданню йому в «державу» двох невеликих королівщин Крохалева та Боденьків. Після смерті Василя (1613 р.) відбувся поділ маєтків. Сини Василя – Андрій, Владислав, Ян, Данило-Юрій отримали Денеші та Крошню, другий син Олександра Філон – Шумськ, третій Федір і четвертий Михайло – Троянів⁴⁰. Михайло продав свою половину Троянова Миколаю Ободенському. Тож Троянська область була поділена більш-менш порівно. У 1625 р. Філон купив Ржищівську волость над Дніпром у Київському повіті. Розмір володінь Філона у 1639 р. дорівнював 750 димам. Після смерті Філона вони були поділені між трьома родичами: Данилом-Юрієм, Федором та Михайлом Олександровичами. У той час Данило продав Максиміліанові Бзожовському більшість маєтностей навколо Денешів (приблизно 160 димів). Після цих змін у податковому реєстрі 1640 р. фіксуються володіння трьох Вороничів. У Федора було 636 димів, у Михайла – 250 у Данила – 381 (з поміж них 125 у заставі). Данило у 1644 р. продав свою частину Ржищевської волості (бл.160 димів) Янушеві Тишкевичу. Після смерті Михайла його майно успадкував його син Дмитро Кароль. Майно Федора поділили між собою сини Самійло, Михайло, Владислав та Олександр.

40 Літвін Г. З народу руського. ... С. 262

У 1569 р. єдиним представником роду Єльців був Дмитро. Його родинні володіння складались з кількох комплексів маєностей. Лучин і Турбівка знаходились у Київському повіті, Сераків – у найближчій київській околиці, у південній частині Овруцького повіту знаходилась Малинська волость. Трохи на північ знаходилось володіння навколо Литвиновичів. У центрі повіту – Народичі, а в його північному куті – Ремези. У південній частині Житомирського повіту знаходилась Паволоська волость. У 1588 р. ці маєності продав князю Миколаєві Ружинському. Сераків продав князю Матисові Воронецькому (1576 р.). Після його смерті решта володінь відійшла під управління дружини, а потім синів⁴¹.

У роду Лозок крім володінь у Великому князівстві Литовському були численні маєності на Київщині. Були вони розділені між трьома синами Яцка Борисовича Лозки. Філон отримав задніпровську Воронківську волость (Воронків). Богдан – землі у Великому князівстві Литовському, а Василь – маєтки Рожів, Раковичі, Пукове, Феневичі та Заруддя. У наслідок тривалих і складних суперечок та угод маєності роду Лозків не раз опинялись в чужих руках. Тому і важко оцінити було розміри Лозківських володінь. Через поділ спадщини нащадками роду Лозок важко оцінити розміри Лозківських володінь на кінець досліджуваного періоду⁴². Приблизно у 1630 р. окремі частини нараховували: Рожів Михайла Стефановича – бл.150 димів, Раковичі Юзефа Стефановича – бл.190 димів, Іванків і Феневичі Єлизавети Лавринівни – бл.280 димів, Воронків і Витачів, поділені між Варварою і Оленою Лавринівнами сукупно бл.420 димів. У сумі понад 1000 димів у п'яти частинах.

Високий престиж у воєводстві мав рід Проскури-Сущанські. У поунійну добу увійшли двоє синів Тимофія Проскури – Богдан та Іван. Їхній маєток

41 Літвін Г. З народу руського.. С.264

42 Там само. С.266

Суцани на той час перебувало на заставі у Вілона Кміти-Чорнобильського, Григорів був спустошений, Веприк над Ірпінем був силою приєднаний до земель київської римо-католицької кафедри, а ближні Корнин і Білки отримав Іван. Одружившись, він отримав у посаг Іванків та Обуховичі а Богдан отримав в посаг права на Товарівську волость біля Канева та землі під Ворсклою. Після смерті братів їхні нащадки розділили землі, внукові Богдана Проскури Федорові у 1613 р. повернути родове помістя Суцани, які довгий час були у заставі.

Володіння заможного панського роду Київщини Бутовичів протягом усього досліджувального періоду зосереджувались на сході Житомирського повіту. Його центром був Брусилів, а першим власником у поунійний період, який зосередив у своїх руках всю волость, це Яцько Димитрович. Він виклопотав у короля привілей на магдебурзьке право для міста Брусилів (1576 р.), а також провадив активне освоєння земель у своїх володіннях. Близько 1600 р. у Брусилівській волості вже нараховувалось 17 населених пунктів, серед них – чотири містечка: Брусилів Старий і Новий, Карабчин і Водотий⁴³. У 1628 р. володіння включали бл.500 димів, однак підлягали поділові через численне потомство Яцька. Волость все далі подрібнювалась.

Єдиним активним представником роду Тишів-Биковських на початку досліджуваної доби був Федір, його землеволодіння складались з Ходорівської волості у східній частині Житомирського повіту, маєтностей Горбулів, Копачів, Нещерів і Криниче над Дніпром на південь від Києва, а також Воропаїв у Остерському старостві. Майновий статус роду був незмінно високий і давав змогу зараховувати їх до кола заможної шляхти.

Нащадки роду Івашенцевичів-Макаревичів успадкували чималу волость у північній частині Київського повіту, центрами якої були Ясеничі та Козятичі,

43 Літвін Г. З народу руського С.271

перейменовані згодом на Макарів та Бородянку. Після декількох поділів нащадків усі родові володіння опинилися в руках сина Григорія Криштофа. Вони були чималі. У 1632-1634 рр. розмір маєтностей становив приблизно 460 димів⁴⁴. Проте у 1640 р. продав Бородянку Ельжбеті Горностаївні та Анджею Дрогойовському, а через рік продав Макарів Криштофу Харленському. Криштоф Івашенцевич-Макаревич помер у 1641 р. як останній представник роду.

Землі роду Стрибилів були розпорошені по східній частині Житомирського повіту. Також включали низки сіл Київського повіту. Родові маєтності зосереджувалися навколо п'яти поселень. Від північного краю повіту в напрямку на південь були розташовані Буйгаки, Торчин, Пилиповичі, Студена Вода і Ловків. Згідно з податковим реєстром 1581 р. їхній власник належав до кола заможної шляхти. Після складних поділів спадщини, його нащадки володіли загалом 700 димами.

Першим відомим представником роду Павшів був Михайло, який жив у першій половині XVI ст. Вірогідно, він помер ще до Люблінської унії, тому в нову добу родину ввів його син Богуфал. Його власностями були Дорогин біля Овруча, кілька сіл і частини села у Норинській волості, що входили до посагу його дружини, Ганни з Єльців, а також Підгірців у Київському повіті. Розмір цих володінь вводив його у лави середньої шляхти⁴⁵. Після смерті Богуфала його нащадки опинилися вже у гіршому матеріальному становищі. Розростання роду Павшів подрібнювало володіння.

Осілою шляхтою на Житомирщині був рід Прежовських. Вони володіли невеликою волостю Прежова та Трубешова (Городища) представником якої був

44 Там само С. 274

45 Літвін Г. З народу руського С. 278

Семен Іванович (пом. після 1587 р.). Нащадки розділили його власність та згодом розпродали її⁴⁶.

Невисокий рівень заможності можна побачити у Шишок-Ставецьких. Близько 1569 року на Київщині зустрічаються два представники цього роду: Іван (помер бл.1585 р.) і Семен (пом. не пізніше 1583 р.). Семен був власником М'яколовичів в Овруцькому повіті, після його смерті землі отримав Григорій Романович, збільшивши їх за рахунок посагу дружини. Ще до 1602 р. він продав М'яколовичі Костянтину Острозькому, а Білокоровичі після його смерті успадкувала дочка Ганна. Ці володіння згодом потрапили до рук олевської гілки Немиричів. Після того Шишок на Київщині представляли лише спадкоємці Івана. Близько 1569 р. він був власником Велявська з околицями в Овруцькому повіті. Володів Собечином, Чернігівцями та Давидками у центральній частині повіту над Норинню. Нащадки Івана здійснили поділ успадкованого майна.

На порі досліджуваної доби відомими представниками роду Сурини були Станіслав і Немиря Сурини. На той час вони мали невисоку майнову позицію. Землеволодіння після них унаслідували сини: Немирині – Андрій і Гордій, а також Станіслава – Герасим і Потій. Немировичі були власниками сіл Білі Береги на Прип'яттю, Вареничів, Іллінців і частини Соколовичів у Овруцькому повіті, часток у Гуничах і Раківщині біля Овруча. Андрій помер, не залишивши нащадків, спадкоємицею стала дочка Гордія – Олена. Герасим та Потій успадкували частину Гуничів, Раківщини і Соколовичів, а також Гаврилівці у Київському повіті⁴⁷. Сини Станіслава належали до дрібної шляхти. Герасимові вдалося збільшити свої володіння за рахунок отримання посагу дружини

46 Там само. С. 279-280

47 Літвін Г. З народу руського С. 280

(частки у маєтках Годотемля, Виступовичів, Гажині та Кузьмичах) та купівлі у Покалевських кількох частин сіл у їх родових володіннях.

З історією роду Суринів міцно пов'язана родина Стецьких. Володіли Яриловичами у Любецькому старостві, а ще Дерновичами і Смолиговым в Овруцькому повіті⁴⁸.

Переплетена з історією решти панських родів Київщини, ще родина Солтанів. Нащадки розділили частину немалої батьківської спадщини. Володіння Солтанів були розкидані по всій Овруччинні. У Солтанів було не надто добре майнове становище, але вони були досить популярні серед київської шляхти.

Нащадки роду Дідовичів-Трипольських мали маєтки а Княжичах та Трипільську волость у Київській землі, ще маєтності в Овруцькому повіті. Протягом досліджуваного періоду майнове становище Трипольських систематично знижувалося через розростання роду. На 40-ві рр. XVII ст. їх можна зарахувати до дрібної шляхти. Рід Посоховських у середині XVI ст. представляв Іван, власник сіл Коптівщина та Колтське. У 70-х рр. XVI ст. обома цими маєтностями вже володів Юрій Підбільський, а Посоховські надовго зникають із джерел. Посоховські закінчують список київських панських родів.

Як було згадано вище, у друг. пол. XVI – перш. пол. XVII ст. на Київщині вершину привілейованого стану посідала шляхта. Фразою «*Rex fit, dux nascitur*» - «Королем стають, князем народжуються» окреслюється особливе місце князівської верстви. Князем міг бути тільки син князя, і ні сейм, ні король не могли пожалувати князівського титулу. Лише двічі за весь час існування Великого князівства Литовського, згодом Речі Посполитої, корпорація князів поповнилась за рахунок родин не-князівського походження: 1547 року

48 Там само. С. 280-282

імператор Карл V надав князівський титул Радзивилам, 1647 року Фердинанд III – надав князівський титул Любомирським. Але такі неприродні титули в суспільстві приживались важко. Наприклад, в українських актах першої половини XVII століття «князівський стаж» Радзивилів часто ігнорували, тоді як не забували додавати титул до дрібніших князівських імен, таких як Ружинських. За податковим тарифом 1640 року князь Іван Ружинський володів сільцем Княжиками з лише 9 димами⁴⁹.

Виняткове місце княжого прошарку в ієрархічній будівлі суспільства, зокрема спадкове право князів на винятковість, сприймала як належне не тільки українська шляхта, а й королівська влада. До прикладу, відповідаючи на претензії московських послів, що князь Ярема Вишневецький порушує російський кордон, який тягнувся роменськими лісами (Ромни належали Вишневецьким), Владислав IV, іронічно сказав, що князь Ярема має більше прав на Москву ніж московський цар на Ромни. Тож, королівську корону часто «приміряли» до впливових представників української князівської групи. Стефан Баторій до Януша Збарзького говорив: «Якби польська вольність шукала королів удома, а не на чужині, Януш був би гідним королівської корони». Після смерті Баторія можливим претендентом на польський престол вважали Костянтина Острозького. Секретар варшавського нунція Альберто Болоньєті, Енрико Спанокйо, наголошував, що на боці князя дві переваги: він був найзаможнішою людиною держави та його шанують як розумного й достойного чоловіка⁵⁰.

49 Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна ... С. 77

50 Herbarz polski Kaspra Niesieckiego powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. T. 9. 1842. S.356

Рис. 2.1. Князь Костянтин Іванович Острозький у битві з татарами.

Уявний портрет у гравюрі 1611 року⁵¹.

Велике обурення викликало те, коли польська шляхта після інкорпорації українських воєводств за актом Люблінської унії 1569 року вперше близько зіткнулась з неприхованою погордою князів щодо нижчих. Часто доходило до конфліктів, до прикладу, на сеймі 1640 року, коли князь Ярема Вишневецький наказав в Посольській палаті поставити для себе крісло. Князів звинувачували у тому, що вони привласнювали собі «фальшиве князівство», висміювали їх. З Януша Збарзького знущались, що його поведінка відповідає його ж улюбленій приказці: «Горілку пий, баламутнею жий, правди не кажи»⁵². Поширеним був жарт, ніби слово «князь» походить від кувікання свині, якій защемило ногу

51 Князь Костянтин Іванович Острозький у битві з татарами. Уявний портрет у гравюрі 1611 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/knyaz-kostyantyn-ivanovich-ostrozkiy>

52 Dobrowolska W. Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich. — Przemysł, 1927.S. 154

тином⁵³. Дійшло до того, що у 1638 році ухвала сейму взагалі заборонила вживати князівські титули до всіх княжих родів, окрім тих, чиї підписи стояли під актом унії 1569 року⁵⁴.

Князівський авторитет в Україні залишався нерозхитаним, на це вказує не лише фактичний розподіл влади й впливу, але і те, що з кінця XVI століття Україною та Білоруссю пройшла хвиля пошуків князівського коріння. Знавець князівських генеалогій Юзеф Вольф, вказує що це відбувалось шляхом свідомої фальсифікації. Він зазначив, що більше 250 руських і литовських шляхетських родин, які підробляючи документи намагались довести своє псевдокнязівство⁵⁵.

53 Radziwiński Z. O tożsamości tytułów kniaź i książe w dawnej Rzeczypospolitej. МН. 1908. R. 1. S. 49

54 Volumina legum. T. 3. S. 441-442

55 Wolff J. Kniaziowie. S. 649, 650-687

56

Рис. 3.1. Герби князів Острозьких/Заславських (1),
Збараських/Вишневецьких (2) Корецьких, Сангушків і Чорторійських (3)

Питання про масштаби впливу князів на різні сфери життя тогочасного суспільства: релігійну свідомість, напрями культурно-освітніх інтересів, політичне мислення, стереотипи морально-етичних цінностей є досить проблемним та потребують детальнішого вивчення. В княжих руках зосереджено контроль над місцевими корпораціями шляхти, тому що саме князі посідають майже всі адміністративні уряди регіону. Не всі з князів були маєтними і впливовими, але княжий ореол поширювався на всіх. Авторитет князівського імені впливав, скоріше всього, з легітимності влади, в

56 Герби князів Острозьких/Заславських (1), Збараських/Вишневецьких (2), Корецьких, Сангушків і Чорторійських (3). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001129 С. 79

християнській традиції зіпертого на вислові апостола Павла: «Вся влада від Бога». Особу князя і найвище право сприймали як наслідок Божого промислу. До прикладу, як відображається в українському світогляді особлива роль князів у проповіді Ігнатія Оксеновича Старушина: «велможи и князеве того світа mezi многими и розными станами людей суть, яко гора Олимп. Поневаж зацность и високость уроження оных значне єст вынеслая, отважное мужество в кровавом бою а ростропность сіяет и світит... Олимпом теды зацные дома княжіє в отчизні нашой Бог хочет міти, а характеры отважных цнот от висоце знаменитых продков, на вынеслости тоєи горы нарысованые, вітрами и бурями политичного воздуха змазовати и бурями политичного воздуха змазовати в потомках не допускает. Чему? Бо гору сію избра собі Господь в достояніє»⁵⁷.

Арон Якович Гуревич називає це явище «загострене відчуття соціальної дистанції» і вказує, що воно було властивість середньовічного бачення, в якому людина виступала не як індивід, не сама собою, а як представник тієї чи тієї суспільної групи, і соціальний статус постає на підмурівку статусу родового⁵⁸. За спостереженням Гуревича, статус людини мусив диктувати і її моральні риси. Благородство, військова звитяга, щедрість були в очах суспільства обов'язковими прикметами поведінки родової людини, гідної своїх предків, не через те, що представники нижчих груп таких чеснот ніколи не мали взагалі, а через те, що ці риси не становили їхньої невідлучної ознаки. Тобто людина високого роду мала поводити себе відповідно до статусу, а її неадекватна поведінка сприймалась як щось аномальне.

Отже, з вищесказаного, стають зрозуміліші особливі функції, відведені князям у тогочасному суспільстві. До прикладу, як папський легат Пізо,

57 Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна ... С. 81

58 Гуревич А. Я. Проблемы генезиса феодализма... С. 136

вихований за межами литовсько-руської політичної спільноти характеризує князя Костянтина Острозького: «У себе вдома він благочестивіший за Нуму, а відвагою не поступиться Ромулу. Єдине, чого йому бракує до інших дарів духа і видатних чеснот, це те, що він схизматик, і якби його вдалося повернути до лона святої матері-церкви, то за ним потяглося б безконечне число люду, настільки багато серед своїх важить його ім'я й авторитет».

У своїй предмові Мелетій Смотрицький до полемічної брошури «Антиграфа» у 1608 році робить наголос на особливій місії роду Острозьких, їхньому княжому обов'язкові відповідальності перед Богом за долю своїх підданих. Він пише:

«І ти, о зацний князю, дорогою своїх предків
Прямуючи, укріпись у побожних задумах.
Нехай має в тобі заступника батьківське богослужіння
І нев'янучу корону в нагороду вічної слави.»⁵⁹.

Зем'яни у тогочасному суспільстві поділялися на зем'ян господарських та зем'ян залежних. Напередодні Хмельниччини дрібні та найдрібніші зем'яни становили більшість шляхетського загалу. На Київщині їх було більше 76% від усіх землевласників, але їм належало дуже мало поземельного фонду, всього 11%. Дрібну шляхту розоряли з обох боків: було дороге військове спорядження, яке перевищувало прибутки дрібного зем'янина, а також – природний приріст населення і множення та розгалуження боярських родин⁶⁰.

З дрібної шляхти комплектували штати канцеляристів, адвокатів, низових судових урядовників для служби в князівських та великопанських дворах. В кінці XVI – на початку XVII ст. виникають перші «династії»

59 Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. Т. 4. 1851. С. 526

60 Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна ... С. 255

незаможної шляхти. На Київщині це Барановичі (Барановські), Васьковські, Верещак, Виговські, Дідковські, Думинські, Невмирицькі та ін.

Окрім юридичної практики представники дрібної шляхти мали ще один заробіток – військову службу. Молодь брала участь у зарубіжних війнах. Н. Яковенко вказує, що найманська служба за кордоном не була рідкістю, і вона зазначає, що законодавче оформлення було наведено у Статуті 1529 р.⁶¹.

У Польському королівстві звичай наймати вояків набула більш поширеного характеру ніж у литовсько-руській державі. З кінця XV ст. є згадки про дії на півдні Галичини та на Поділлі зтяжних рот, так званих загонів, яких набирали для певної воєнної мети.

Малозаможна шляхта становила основний склад козацьких корогів. 1631 р. вони перевищували гусарську кінноту на тисячу вершників і були найчисленнішим відділом польської армії⁶². На думку Н. Яковенко входження української шляхти до військового складу Речі Посполитої відіграло одну з вирішальних ролей у поширенні в Україні ідеї політичного патріотизму.

Найнижчий ступінь у піраміді суспільної вагомості землевласницької шляхти посідали залежні зем'яни. Їх маєтки не були їхньою повною власністю. Така верства шляхти була позбавлена права політичного голосу та незалежності. Службові зем'яни перетікали на «нічию смугу» доволі інтенсивно. Литовський статут трактував тимчасове відхилення від шляхетського трибу життя ліберальніше, ніж коронне право. Шляхтич втрачав шляхетство тільки на період невластивих йому занять.

Характерний діалог між дрібними житомирськими шляхтичами Дубницькими та Каменськими, який показує, як відбивалася норма права у свідомості української шляхти: «Пан Дубницький почал задавати пану

61 Там само. С.260

62 Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна С.262

Каменському нешляхетство, то єж иж дей: «Ты єст хлопом, а не шляхтичом, бо локтем мериш». На што пан Каменский поведил, иж дей: «Мерило-м локтем, але тепер не мерю, и почувам се в том, иже-м єст шляхтичом, бо-м учтивости своеє нигде не стратил»⁶³. Тож, можна побачити, що городяни становили велику масу шляхти, яка не вважала «втратою учтивости» тимчасовий міщанський статус. Прикладом може бути рід київських міщан Балик. Павла Балику, замкового міщанина було згадано у 1552 р. як власника будинку у Києві, а його нащадки обіймають чільні посади в самоврядуванні міста. Наприклад місцевими вйтами були Яцько та Олексій, бурмистром – Созон, райцею – Михайло, міським писарем – Богдан Созонович. Водночас Яцько вживає шляхетського герба «Абданк», а Созон називає себе 1617 р. «шляхетним»⁶⁴. Прикладами таких родів було багато.

Висновки до розділу 2

Отже, шляхта утворювала відособлену від загалу верству, наділену головними ознаками тогочасної панівної еліти: правом влади та власності, що його гарантував закон, й усвідомленням своєї вродженої зверхності та впливовості. Між 1569 і 1648 рр. магнатерія Київщини ставала більш поляризованою, більше цікавилася центральною політичною ареною та сильніше залежала від співвідношення сил при дворі. Магнатські роди Острозьких, Вишневецьких, Корецьких, Збараських та ін. обіймали провідні урядові посади у Великому князівстві Литовському, керували значними латифундіями на території Київщини у XVI – перш. пол. XVII ст.

63 ЦДІАК, ф. 11, оп.1, спр.2, С.38

64 Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2008. – С. 273

Представники цих родин більшою мірою були матеріально незалежними, що забезпечувало їм свободу вибору на політичній арені. Проте у політичній активності вони обмежували свою діяльність рамками одного воєводства, не виходячи за регіональні масштаби.

Можна сказати, що численна група замкових зем'ян Київщини в досліджуваний період використовувалась як своєрідна соціальна мікроструктура. Нажаль, будь-які підрахунки ускладнено через неповноту і нерівномірність джерел, які б відносно точно фіксували кількість шляхти на однаковому часовому зрізі.

РОЗДІЛ III. МАГНАТИ В ПОЛІТИЧНОМУ ТА ГРОМАДСЬКОМУ ЖИТТІ КИЇВЩИНИ

Шляхта займала вагому роль в латифундіях, була верхівкою суспільства, його елітою. Протягом багатьох століть шляхта виконувала роль політичного провідника українського народу, виразника й захисника його національних інтересів. Представники цієї верстви здійснювали державне керівництво, ставили певні політичні цілі та ін.

У досліджуваний період, Київське воєводство займало велику територію на південно-східній околиці Речі Посполитої. Але точно визначений був лише західний кордон. Він проходив річкою Случ у її середній течії, тим самим відділяв Київщину від Волині. На південному заході рубіж Дніпра і Південного Бугу відділяв її від Брацлавського воєводства. На півночі кордону із Великим князівством Литовським не було проведено, який проходив із заходу на схід вздовж річки Словічна, досягаючи Дніпра північніше від Любеча. Кордон із Московією також був нечітко визначений. На півдні кордон Київщини змінювався відповідно до лінії заселення земель. Територія воєводства складалась з двох окреслених частин: північної – лісової, та південної степової⁶⁵. Але, насправді, поділ занадто умовний, щоб точно описати структуру власності на Київщині.

1569-1648 рр. – це доба посиленої колонізації, під час якої кордони воєводства зазнали кардинальних змін. Після Люблінської унії обсяг заселення тягнувся від Случі до Дніпра, але на півночі сягав тільки річок Стугни, верхньої течії Ірпеня та Гнилоп'яття. На лівому березі Дніпра широчінь займав вузьку смугу землі вздовж річки навпроти гирла Стугни; смуга тяглась до литовського кордону. Протягом досліджуваного періоду відбувалось ще декілька етапів

65 Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, T. 11: Ziemie ruskie. Ukraina (Kijów-Braclaw) (dalej - Ukraina), oprac. A. Jabłonowski. Warszawa. 1894. Źródła Dziejowe, T. 22. S. 7-9

заселення земель. Останній, перед повстанням Хмельницького було реалізовано на двох головних теренах. Було заповнено проміжок між придніпровською територією та східною частиною Брацлавщини над Верхнім Тікичем. Також територією суцільного заселення був лівий берег Дніпра від Псла до Чернігівщини та московського кордону. Завдяки цим процесам заселення земель територія Київського воєводства подвоїлась. Територія, що спиралась на трикутник Київ-Житомир-Овруч, залишалась у власності заможної та середньої шляхти. Від Волині та Брацлавщини її відділяла смуга латифундій⁶⁶. Там проживала шляхта, яка немала родових маєтків – користувачі застав, управителі, тощо. Також, схожа ситуація була у Вишневеччині та менших латифундіях – землеволодіннях Жулкевських, Лозків і Києво-Печерського монастиря. Шляхта, яка перебувала у степових королівщинах мала значно менше можливостей брати участь у політичному та громадському житті воєводства.

Важливою територією Київського воєводства було місце зібрання київського сеймика. Сеймик Київського воєводства виник у Великому князівстві Литовському внаслідок рішення Віленського сейму 1565-1566 рр. З 1569 р. в результаті інкорпорації Люблінським сеймом Київського, Волинського і Брацлавського воєводств до складу Корони київський сеймик розвивався за подібним алгоритмом, що й сеймики на Волині та Брацлавщині. Внаслідок, в силу кращого збереження сеймикових матеріалів з території Волині в історіографії проявилася тенденція поширення настроїв волинського шляхетського соціуму на Східне Поділля й Київщину. Збережені сеймикові матеріали сеймика Київського воєводства свідчать про істотні відмінності цього шляхетського з'їзду. Для прикладу, в десятиліття так званого “Золотого

66 Літвін Г. З народу руського... С. 385

спокою” (1638–1648) волинський сеймик частково зберігав роль центру консолідації руської шляхти, відображав її намагання унаочнити бажану модель Речі Посполитої як країни трьох народів. Натомість сеймики інших українських воєводств в силу різних причин максимально зближували свою позицію з воєводствами Малопольської провінції.

Будь-який сеймик Речі Посполитої характеризувався протистоянням політичних факцій, об'єднаних навколо впливового регіонального чи загальнодержавного політика. Не був винятком і житомирський сеймик Київського воєводства. Від початку 1620-х років до 1638 р. особою, яка найбільше впливала на рішення цього сеймику, був київський воєвода (1619–1628), коронний підканцлер (1625–1635) і канцлер (1635–1638) Томаш Замойський. Він мав значний вплив при королівському дворі. Тому всі угруповання, які в цей час діяли на сеймику Київського воєводства, намагалися апелювати до Замойського.

Рис. 4.1. Томаш Замоїський⁶⁷

Томаш виступав своєрідним гарантом балансу в політичному житті Київщини. Така його роль мала позитивне значення. Складне з точки зору структури шляхетського соціуму воєводство в основному підтримувало королівську політику, а у його внутрішньополітичному житті не виникало запеклих протистоянь між шляхетськими партіями. Смерть Замоїського на початку 1638 р. кардинально змінила композицію житомирського сеймику.

Табл. 2.1 Персональний склад сенаторських урядів від Київського, Волинського та Брацлавського воєводств (1569-1648)

Уряд	Воєводства		
	Волинське	Київське	Брацлавське
Воєводи	Олександр Чорторійський (1566-1572)	Костянтин Острозький (1559-1608)	Роман Сангушко (1566-1571)
	Богуш Корецький (1572-1584)	Станіслав Жулкевський (1608-1618)	Андрій Вишневецький (1572-1576)
	Андрій Вишневецький (1577-1593)	Томаш Замоїський (1619-1628)	Януш Збаразький (1576-1608)
	Януш Острозький (1584-1593)	Олександр Заславський (1628-1629)	Ян Потоцький (1608-1611)
	Олександр	Стефан	Якуб Потоцький

67 Томаш Замоїський [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%88_%D0%97%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Tomasz_Zamoyski.PNG

	Острозький (1593-1603)	Хмелецький (1630)	(1611-1613)
	Януш Заславський (1604-1629)	Януш Тишкевич (1630-1649)	Олександр Заславський (1613-1628)
	Адам Сангушко (1629-1653)		Стефан Потоцький (1628- 1631)
			Станіслав «Ревера» Потоцький (1631- 1636)
			Лукаш Жулкевський (1636)
			Миколай Потоцький (1636- 1646)
			Домінік Александр Казановський (1646-1648)
Каштеляни	Михайло Козинський (1566-1568)	Павло Сапега (1566-1580)	Андрій Капуста (1566-1572)
	Андрій Вишневецький	Михайло Вишневецький	Василь Загоровський

	(1568-1572)	(1581-1584)	(1572-1579)
	Михайло Мишка Варковський (1572-1605)	Іван Чаплич Шпановський (1585-1607)	Михайло Вишневецький (1580-1581)
	Олександр Заславський (1605-1613)	Юрій Вишневецький (1609-1618)	Олександр Семашко (1581- 1597)
	Ян Лагодовський (1613-1622)	Адам Сангушко (1618-1621)	Григорій Сангушко (1598- 1602)
	Ян Кароль Корецький (1622- 1633)	Гаврило Гойський (1621- 1631)	Миколай Семашко (1603- 1617)
	Миколай Єжи Чорторійський (1633-1653)	Роман Гойський (1632-1635)	Адам Сангушко (1617)
		Олександр Пісочинський (1635-1646)	Ян Харленський (1618-1625)
		Адам Кисіль (1646-1648)	Мацей Стемповський (1625-1634)

Джерело: Яковенко Н. Спроба підрахунку чисельності шляхти на правобережній Україні у першій половині XVII ст. Україна і Польща в період феодалізму. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1991. С.

Сеймик відбувався – з часів перебування на воєводському уряді кн. Василя-Костянтина Острозького – у Житомирському замку, тому прибуття сюди представників шляхти з віддалених частин Київщини виглядало цілком проблематичним. Ключову роль відігравала шляхта Овруцького, Житомирського та наближених до них округ Київського повіту. Великі території Задніпров'я та південної Київщини мали дуже обмежені можливості надсилати своїх представників на сеймик у Житомирі. Саме там, переважно, у межах воєводства концентрувалися магнатські земельні володіння кн. Яреми Вишневецького (бл. 7,5 тис.), Станіслава Конєцпольського (бл. 1,5 тис.), Казановських (Олександра-Домініка й Адама) (бл. 1 тис.), Даниловичів (насамперед, Яна р Миколая), Якуба Собеського (понад 2 тис. димів). Значно ближче до Житомира мали свої володіння кн. Заславські (понад 2,5 тис.), кн. Корецькі (понад 2,4 тис.), Любомирські (понад 5,5 тис.) й Сапіги (понад 1,3 тис. димів). Але місцеві сеймикові справи в досліджуваній період їх практично не цікавили. Виняток становили депутатські сеймики, обертися з яких судьями на Коронний трибунал бажали й віддалені від київської політики магнати, як, наприклад, Самуїл-Кароль Корецький у 1640 р⁶⁸.

Постійним місцем зібрання шляхти був Житомир. В Житомирі проходили передсеймові, реляційні, елективні і депутатські сеймики всього воєводства. На них вирішувались такі питання: обирались послы на сейм та укладалася до них інструкція, послы звітували про роботу сейму, елекційні сейми призначались для виборів кандидатів на уряди, депутатські сеймики призначались для обрання депутатів (суддів) на Трибунал.

Щодо чисельності цих з'їздів бракує матеріалів, але дослідниками досить точно вирахована частотність їх скликання. Розрахунок був зроблений по

68 П. Кулаковський. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. Український археографічний щорічник. Нова серія. Випуск 23-24. 2020. 203 с.

депутатських сеймиках, тому що від 1590 р. у Київському воєводстві вони запроваджувались як постійні, і таких з'їздів відбулось 58. Майже щороку скликались передсеймові сеймики, тому упродовж досліджуваного періоду відбувся 71 сейм. На час їхнього скликання впливала пора року, майже третина сеймів відбувалась від жовтня до лютого. Елекційних сеймиків у житомирському гроті мало відбутись близько 18. Протягом 1569 – 1648 рр. у Житомирі відбулося більше 220 шляхетських з'їздів⁶⁹. Поїздки на сейм у складі делегації свідчили про авторитет шляхтича та його роду.

Теоретично на сеймиківі рішення мали впливати місцеві каштеляни, представлені разом з воєводами в сенаті Речі Посполитої. Цей уряд займали Олександр Пісочинський (1635–1646), Адам Кисіль (1646–1648), Максиміліан Бжозовський (1648–1653). О. Пісочинський, будучи новгород-сіверським старостою, створив власний політичний табір в однойменному повіті Чернігівського воєводства. Він також мав обмежені можливості впливу на рішення вінницького сеймика. Київщина його цікавила мало – він не мав тут земської власності. Натомість А. Кисіль її у воєводстві мав (113 димів), але, будучи політиком загальнодержавного масштабу, головним чином намагався впливати на рішення луцького сеймика Волинського воєводства, першого в ієрархії українських воєводств. Максиміліан Бжозовський, хоча і активно підтримував Православну церкву й сягнув шляхом купівлі високого маєткового статусу на Київщині (527 димів), в силу свого не київського походження не міг відігравати роль лідера якоїсь частини шляхти.⁷⁰

В ті часи релігія незалежно від тієї чи іншої конфесії мала певний політичний підтекст. В католицькій державі, де були православні і, крім того,

69 Літвін Г. З народу руського. ... С. 386

70 П. Кулаковський. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. Український археографічний щорічник. Нова серія. Випуск 23-24. 2020. 208 с.

протестанти – це не могло не мати підтримки і конверсія – це певною мірою політичний елемент.

У воєводстві був ще один сенатор, який міг впливати на рішення житомирського сеймика, – київський католицький біскуп. З 1636 до 1645 р. цей духовний уряд посідав Александр Соколовський. Біскуп добре орієнтувався в київських справах, всіляко підтримуючи розбудову католицьких осередків на Київщині, разом з тим, намагався знайти компроміс з православними в особі П. Могили й козаками. Сенатор вороже був налаштований стосовно Москви й, як наслідок, вважав необхідним збереження стабільності у воєводстві. А. Соколовський вирізнявся активністю на вальних сеймах, зокрема відома його промова на сеймі 1639 р.. Але слід мати на увазі, що за сеймовим рішенням 1638 р. до складу біскупства увійшло Чернігівське воєводство, яке з точки зору вільних ресурсів навіть більше приваблювало А. Соколовського. Час від часу біскуп з'являвся на житомирському сеймику, підтримуючи воєводу Я. Тишкевича, але в інший час міг іти на компроміси з його опонентами та не мав ні наміру, ні можливості створювати власну сеймикову факцію.

Як наслідок, доля рішень сеймика Київського воєводства залежала від потужних місцевих панських родів, які об'єдналися в декілька сеймикових партій – факцій. Важливе значення для їх компонування мало релігійне питання. Навіть у сусідніх українських воєводствах це питання не мало такого значення, як на Київщині. Це визначалося двома особливими чинниками, характерними для цього регіону:

- по-перше, Київ з початку XVII ст. повернув собі значення столиці річпосполитського православ'я. Тут відновилася православна митрополія, і, взагалі, місто стало центром відродження «грецької» релігії.
- по-друге, як ніде, в Київському воєводстві виявляло в різних формах свою активність козацтво. Виступивши оборонцем православ'я, козаччина не раз

надсилала своїх представників на сеймик до Житомира і впливала на зміст передсеймових інструкцій, по можливості змінюючи співвідношення сил, особливо в релігійному питанні. Саме воно, значною мірою, визначило компонування активних на сеймикових форумах політичних угруповань⁷¹.

Католицьку партію очолював воєвода Я. Тишкевич. Тишкевичі – одне з відгалужень Мишковичів-Калениковичів, представлених на Київщині з середини XV ст.. З часом рід розпорошився і по білоруських воєводствах Великого князівства Литовського, а з 1569 р. – Речі Посполитої. Це створювало для Тишкевичів додаткові можливості впливу. На Київщині залишилися Тишкевичі-Логойські, у власності яких на 1640 р. зафіксовано майже 2800 димів. З них рідними братами, синами берестейського воєводи Остафія, були Криштоф, київський підчаший, а згодом чернігівський воєвода, Антон, литовський чашник, а також Феліціян; Януш доводився їм двоюрідним братом, а київський чашник Станіслав двоюрідним племінником. Хоча всі Тишкевичі були послідовними католиками, але мали відмінні від Януша погляди на міжконфесійні стосунки й часто діяли незалежно від воєводи. Станіслав, одружений з аріанкою Софією Немиричівною, схилився до компромісу між різними гілками християнства. До подібних кроків вдавався й Антоній. Останній та його брат Криштоф перебували в родинних зв'язках з кн. Я. Вишневецьким, що давало їм значні можливості політичного маневру. Януш в силу зайняття відповідних посад володів судово-адміністративною владою. Під його контролем, як київського воєводи й старости, перебували київський гродський уряд, який був єдиним судовим на все воєводство. Як житомирський староста, воєвода очолював житомирський гродський уряд, який хоч і не був судовим, але здійснював нотаріальні функції. Наприклад, 10 липня 1646 р. на

71 П. Кулаковський. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. Український археографічний щорічник. Нова серія. Випуск 23-24. 2020. 208 с.С. 208

депутатському сеймику до його табору входили п'ять причетних до цих інституцій осіб: київський підвоєвода Олександр Ленкевич-Іпогорський, житомирський війський і київський гродський писар Войцех Рильський, київський гродський суддя Теодор Гуменецький, житомирський гродський писар Ян Шидловський, вірогідно, житомирський гродський підписок Захарій Петрович Дідковський. До них слід додати ще й учасника цього шляхетського зібрання Миколая Потоцького. Згідно з даними К. Пуласького, він мав займати уряд київського городничого. Якщо це відповідає дійсності, то, зважаючи на залежність городничого від воєводи, Миколай мав голосувати суголосно з людьми Я. Тишкевича⁷².

Під владою Тишкевича перебували Житомирський (де відбувалися сеймики) й Київський (який можна було використати як альтернативний Житомиру) замки. Проведення сеймиків у Житомирі давало можливість воєводі залучати до сеймикування своїх слуг. Так, на депутатському сеймику 1646 р. принаймні одна особа – Ян Буяльський – служив Янушу, як і його брат Станіслав. Я. Тишкевич мав значні військові заслуги й послідовно відстоював позицію королівського двору. Воєвода часто був єдиним сенатором на житомирському сеймику, тому його підтримка багато важила для частого обрання своїх родичів послами на сейм, депутатами до трибуналу, поборцями, повітовими ротмістрами тощо. Як наслідок, навіть відносно не залежні від воєводи родичі, такі як Криштоф чи Станіслав Тишкевичі, зацікавлені в обранні послами на сейм чи депутатами до трибуналу, «підставляли йому своє плече», додаючи свої й залежних від себе осіб голоси. А обиралися вони достатньо часто. Криштоф Тишкевич у часи воєводства Я. Тишкевича шість разів обирався послом на сейм (1639, 1641, 1642, 1645, 1646, 1647) й принаймні двічі

72 Там само. С. 209

– депутатом до Коронного трибуналу (1642/1643, 1647/1648). Неодноразово він виконував функції маршалка, зокрема на передсеймових сеймиках (1640, 1645, 1646), реляційному (1640), депутатському (1646) сеймиках. Його брат Антоній послував з київського сеймика двічі (1640, 1643); інший брат Феліціян – у 1640 р.. Ще один родич київського воєводи – київський чашник Станіслав Тишкевич після 1638 р. послом на сейм не обирався, але був делегований київської шляхтою у вересні 1643 р. у Коронний трибунал у Любліні. З них лише Антоній, який мав підтримку королівського двору в особі Владислава IV й, будучи католиком, все-таки співпрацював з протестантами, навряд чи використовував можливості київського воєводи; інші Тишкевичі меншою чи більшою мірою користалися з його ресурсу. У таких випадках до голосів табору Я. Тишкевича додавалася підтримка осіб, з ними пов'язаних. Для прикладу, на депутатському сеймику 1646 р. людьми К. Тишкевича були Андрій Асланович, майбутній житомирський намісник Криштофа як старости, та Станіслав Земблицький, що мешкав з родиною у належному йому місті – Кодні.

Воєвода мав значний вплив серед шляхти, яка була зобов'язана брати або добровільно брала участь в обороні своїх рідних країв від татарських нападів. Починаючи з битви під Цецорою аж до смерті в 1649 р. Януш рідко пропускав яку мілітарну акцію проти кримців. У підприємливої шляхти воєвода теж користувався повагою з огляду на активну колонізаційну діяльність у своїх Махнівській та Бердичівській волостях.

З кінця 1630-х років угруповання, яке часами конкурувало з партією воєводи, очолював Юрій Немирич. Син київського підкоморія, засновника черняхівської гілки Немиричів – Стефана, він отримав блискучу освіту за кордоном, писав політичні трактати, зарекомендував себе як непересічний військовий стратег. Парламентарну кар'єру Юрій розпочав з участі в конвокаційному сеймі 1632 р. Зі звичайного сейму 1637 р. він обирався

принаймні 12 разів послом на сейм (1637 – звичайний і надзвичайний сейми, 1638, 1639, 1641, 1648 (конвокаційний), 1650, 1652, 1653, 1654, 1655, 1659 (як посол від козаків) рр.). Один раз (1635 р.) – тоді, ще як королівський полковник Юрій виконував обов’язки депутата від Волинського воєводства до трибуналу. Вже цей вибірковий перелік свідчить, політиком якого масштабу був Немирич. Видатний шляхетський трибун міг сягнути найвищих урядів у Речі Посполитій, якби не його аріанське віровизнання. Саме аріани, доволі впливові у державі протестанти, у 1630-х роках були обрані як основна ціль прокатолицької політики Варшави. Попри це, Ю. Немиричу наприкінці 1630-х років вдалося сформувати у Київському воєводстві потужне угруповання шляхти, яке складалося переважно з протестантів і православних й якийсь час урівноважувало на сеймиках впливи партії Я. Тишкевича. Серед найбільш знаних діячів угруповання Ю. Немирича були аріани: брат Юрія, овруцький староста Владислав, посол на сейм 1643 р. Самуїл Припковський, київський ловчий Стефан Войнаровський, київські стольники Костянтин і Владислав Хребтовичі-Богуринські, овруцький державця Миколай Беневський, овруцький підстароста Миколай Прушинський. З православних слід назвати посла на надзвичайний сейм 1637 р. Криштофа Третьяка, посла на сейм 1638 р. Ярему Тишу-Биковського, Олександра Рапштинського, Григорія й Самуїла Сокорів⁷³.

Істотно посилив угруповання київського підкоморія ще один емігрант з Корони (Люблінського воєводства) Томаш з Біберштейну Казимирський. З метою уникнення переслідування як аріанина він продав свої маєтності в Люблінському воєводстві й купив перед 1640 р. в Ю. Немирича с. Кулешів, Рукавиці, Квашинка, Андрієвичі, Маринка, Скворинка. При цьому ні про яку залежність від Юрія не могло бути й мови. Томаш вже мав блискучу кар’єру

73 П. Кулаковський. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. Український археографічний щорічник. Нова серія. Випуск 23-24. 2020. 208 с.. С. 212

парламентарія: шість разів обирався послом від Люблінського воєводства на сейм, де зарекомендував себе як один з відомих шляхетських трибунів, на час набуття маєтностей на Київщині виконував обов'язки депутата Коронного трибуналу. Й надалі Казимирський продовжував якийсь час брати активну участь у роботі люблінського сеймика – у 1643 р. обирався послом на сейм. Часткове закорінення Томаша в київську проблематику відбулося, правдоподібно, після початку Козацької революції. Він став активним учасником сеймика Київського воєводства. 1648 р. київська шляхта обрала його депутатом до Коронного трибуналу. У середині березня 1649 р. на сеймику київської шляхти, що відбувся в Луцьку після коронаційного сейму, Томаш був визначений послом до короля й одним з чотирьох комісарів для контролю за фінансуванням і чисельністю повітового війська, сформованого за сеймиком рішенням. Пізніше, вже будучи королівським секретарем, одружився з Софією Немиричівною, сестрою київського підкоморія. Для обох це був другий шлюб, він скріпив союз Томаша з Юрієм. У середині травня 1654 р. Казимирський виконував обов'язки маршалка передсеймового, 9 серпня 1655 р. – екстраординарного київського сеймика, що відбувся у Володимирі. 13 вересня того ж року сеймик Київського воєводства обрав депутатами до трибуналу Томаша та Юрія Немирича. Казимирський не поривав зв'язок і з люблінським сеймиком, який обирав його послом на сейми 1652 і 1659 рр.. Як і київський підкоморій у 1655 р., визнав підданство шведському королю, але, врешті-решт, зрікся аріанізму й у 1659 р. отримав уряд овруцького хорунжого.

Київська шляхта брала участь у виборах церковних ієрархів. Матеріали трьох таких подій збереглися у актах обрання печерського архімандрита після смерті Єлисея Плетенецького 1624 р, а також архімандрита та митрополита після смерті Петра Могили 1647 р.. В обранні брали участь православні духовні особи, які не завжди мали шляхетське походження. Такі зібрання

ототожнювалися з елекційними сеймиками та відбувалися вони завжди в Києві. Присутність на сеймику була обов'язком, а участь у ньому була почесним правом шляхтича.

Постійним елементом в житті більшості шляхти були судові процеси. Вони часто вимагали особистої присутності перед різними інстанціями. Також прибуття на суд було нагодою для інших спільних виступів. Наприклад, у 1609 р. шляхта, яка була зібрана на гродські рочки у Києві, ухвалила і внесла до книг протестацію проти діяльності унійних духовних осіб у Києві.⁷⁴

У Київському повіті діяв тільки київський земський суд, хоча було три повіти – Київський, Овруцький і Житомирський. Але засідання суду мали відбуватись позмінно у повітових центрах у точно визначений час: зимова сесія в Житомирі на свято «трьох Королів» (6 січня), весняна в Києві на Св. Трійцю (8 травня), осіння в Овручі «на св. Михайла» (29 вересня)⁷⁵. Судові сесії проходили в замках відповідних міст. Засідання відбувались нерегулярно. Було багато причин через які вони не проходили. Наприклад, у 1606 р. житомирська сесія відклалась через наїзд татар, а за 6 років до цього було записано, що вже «віддавна» в Києві не відбувалися судові засідання. Також у 1627 р. через похилий вік судді не відбулись три сесії земського суду. Під час козацького повстання всі справи з Києва потрапили до Житомира, тому що до Києва було майже неможливо доїхати.

Схожа ситуація відбувалась з гродськими судами. Офіційно на Київщині їх мав очолювати воєвода, але судові обов'язки виконували призначені ним урядники – підвоєвода, гродські суддя та писар. У Києві сесії відбувались декілька разів на рік без дотримання точного терміну скликання. Така

74 Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург, 1865. Т.2. С. 60-61

75 Книга київського підкоморського суду (1584-1644), вид. В. Німчук, Н. Яковенко, К. 1991. С. 58, 70, 74, 168, 170, 173, 178, 22

нерегулярність проведення сесій дошкуляла шляхті. Також завдавали клопоту шляхті і зміни воєводи. Тоді гродські урядники втрачали свої повноваження. У 1618 – 1619 рр. сталася довга перерва у роботі гроду, внаслідок заміни Станіслава Жолкевського на уряді воєводи Томашем Замойським⁷⁶. Завдяки таким змінам значення Києва як місця зібрань шляхти воєводства зменшувалось.

Важливими для шляхти були актові книги, які велися не лише при київському воєводстві, а й також урядниками овруцького та житомирського староств. До цих трьох замків з'їжджалась шляхта, щоб зробити запис заповіту, акта купівлі-продажу, подати скаргу. Гродський уряд у Києві був змушений часто припиняти діяльність через козацькі повстання чи татарські напади, тоді шляхта користувалась житомирськими книгами записів.

Велику роль в формі спілкування шляхти відігравали магнатські резиденції. На Київщині існували численні латифундії. У першій половині досліджуваної доби найвизначнішою особою був київський воєвода Василь-Костянтин Острозький. На Київщині він мав розлогі землеволодіння та уряд, але Київ він відвідував рідко, що й стосується його наступників на посаді воєводи – С. Жолкевський, Т. Замойський, О. Заславський ніколи не проживали на цій території. Тільки Я. Тишкевич був воєводою, який мав маєтки та мешкав на Київщині. Він жив у Бердичеві, Білопіллі або Махнівці.

Вишневецькі тісно були пов'язані з Київщиною. Михайло, київський каштелян і черкаський, канівський та лубенський староста мешкав у Брагині й іноді у своїх лісо-степових староствах. Його син Олександр та небіж Адам обрали Брагин своєю резиденцією⁷⁷. Крім місця проживання, ще більше значення мав факт фокусування політичних інтересів магнатів у інших

76 Літвін Г. З народу руського... С. 389

77 Мицик Ю. Вишневецькі. Енциклопедія історії України: Т.1: А – В. К.: Наук. думка, 2003. 688 с.: іл.

воєводствах. Коронний гетьман С. Конецпольський тримав під своїм контролем сеймик у Вінниці. Ян-Миколай Данилович, який упродовж всього правління Владислава IV займав уряд великого підскарбія й, відповідно, головним чином займався питаннями податків і фінансів, найбільший вплив мав на вишенський сеймик Руського воєводства. Якуб Собеський, що був одним з найбільш визначних парламентаріїв свого часу, до того як став сенатором (белзьким воєводою, 1638), 11 разів обирався послом з вишенського сеймика й двічі з волинського. Казановські були близькими до Владислава Вази: Адам став сандомирським каштеляном і надвірним коронним маршалком, а Олександр-Домінік – у 1646 р. брацлавським воєводою⁷⁸. Київський каштелян Павло Сапега мав маєток в своїй так званій «державі» Любечі. Його родич Лукаш Сапега жив в Чорнобилі⁷⁹. Також, є згадки про те, що принаймні тимчасові резиденції на Київщині мали і Корецькі – Яхим у Городниці та його син Кароль – у Біліївці. Такі садиби як Ружин чи Котельня Ружинських, Черняхів Немиричів, Коростишів Олізарів, Лещин і Горностаїв або Хабне Харленських, скоріше за все, не могли наблизитись до рангу магнатської резиденції, навіть якщо були центрами великих латифундій.

Основний інтерес магнатів у Київському воєводстві мав економічний характер. Як інструментарій реалізації своїх політичних цілей на сеймі Казановські використовували сеймик Люблінського воєводства та, частково галицький сеймик Руського воєводства. Білоцерківський староста Станіслав Любомирський, один з найкрупніших землевласників Київщини, займав з 1638 р. уряд краківського воєводи й очолював найбільш опозиційне до короля на сеймах угруповання. З цієї точки зору, білоцерківського старосту цікавили

78 П. Кулаковський. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. Український археографічний щорічник. Нова серія. Випуск 23-24. 2020. 205 с.

79 Літвін Г. З народу руського. ... С. 392

значно більш впливові сеймики в Прошовицях і Судовій Вишні. Для вирішення свого основного завдання – оборони від татар, часами козаків, магнати не потребували згоди житомирського сеймика; достатньо було домовитися між собою. І факти військово-оборонної співпраці між С. Конєцпольським і С. Любомирським чи кн. Я. Вишневецьким фіксуються неодноразово. З іншого боку, правило київської «старовини»: «А волости києвские кияном держати, а иному никому» все ще залишалось складовою ментальності місцевих панських родів. Представники останніх, хоч і в складі різних угруповань, відігравали ключову роль на сеймику Київського воєводства й, зрозуміло, не могли потурати «коронярам», які, значною мірою, виступали державцями староств Південної Київщини⁸⁰. Більше зацікавленими в ухваленні відповідних рішень житомирським сеймиком мали б бути князі Я. Вишневецький і Владислав-Домінік Заславський. Однак сліди цього інтересу встановити важко. Князь Ярема мав чимало своїх прибічників у Луцьку, Судовій Вишні, навіть Чернігові й Брацлаві, але не так багато в Житомирі. Не випадково, що Вишневецький під час проведення передсеймових сеймиків 1645 р. прибув саме до Луцька й там був обраним послом на сейм. Та й риторика передсеймової інструкції, схваленої в Житомирі для того самого загальнодержавного форуму, не вирізнялася «гарячою» підтримкою «короля Задніпров'я». Лише на початку червня 1648 р., коли Я. Вишневецький змушений був під тиском козаків забратися із Задніпров'я, князь з'явився на сеймику в Житомирі, де розглядалося питання оборони Київського воєводства. Значний маєтковий комплекс на Київщині мав і острозький ординат кн. В.-Д. Заславський, батько якого Олександр не лише був київським воєводою (1628–1629) і житомирським старостою (1609–1627), але й представляв інтереси Януша Острозького на житомирському сеймику.

80 П. Кулаковський. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року... С. 206

Однак Владислав Домінік доручив стежити за дотриманням його інтересів своєму двоюрідному дядькові київському воєводі Янушові Тишкевичу. Сам кн. В.-Д. Заславський, правдоподібно, на житомирському сеймику не з'являвся. Натомість на депутатському сеймику, що відбувся 10 липня 1646 р. у Житомирі, був присутній його брат Януш-Ісидор⁸¹. Проте це був той випадок, коли його обрали депутатом від воєводства на трибунал, тому, напевно, не можна вважати подібну практику Заславських постійною. А от, присутність на цьому сеймику Олександра Цеклінського, посесора міст Вільська і Кам'янки, належних кн. В.-Д. Заславському, свідчить про бажання острозького ордината мати інформацію про перебіг найважливіших київських шляхетських з'їздів.

У перші роки після смерті Т. Замойського спостерігається відносний баланс між трьома згаданими угрупованнями на житомирському сеймику. Партія Я. Тишкевича, як здається, програвши сеймик 1638 р., коли не делегувала послом на сейм жодного свого представника (ними були Юрій Немирич, Федір Проскура-Сущанський, Ярема Тиша-Биковський), реваншувала у 1640 р., сформувавши посольство з більш чи менш послідовних своїх членів (Антоній Тишкевич, Стефан Аксак, Феліціян Тишкевич). З них А. Тишкевич міг розглядатися як фігура компромісна для угруповання Ю. Немирича, а С. Аксак – для православно-консервативної партії. Фракцію Ю. Немирича було представлено на сеймах самим її главою (1638, 1639, 1641), а православних консерваторів – згаданими Ф. Проскурою-Сущанським, Я. Тишею-Биковським та Ф. Вороничем (1641). Зменшення значення козацького чинника (поразка повстання 1638 р. і встановлення “Золотого спокою”) об'єктивно створювало передумови для посилення воєводської партії й послаблення православно-консервативної⁸². Угруповання Ю. Немирича

81 Heleniusz. Pamiątki polskie z różnych czasów. Kraków. 1872. T. 1. S. 309–314.

82 П. Кулаковський. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року... С. 208

перебувало в умовах контрреформаційного тиску, що розпочався вигнанням з Ракова аріанських пастирів і вчителів, але поступова міграція аріан спочатку на Волинь, а згодом і на Київщину тимчасово зміцнила його позиції, особливо ж економічно-фінансовий потенціал. Це викликало незадоволення воєводи та його прибічників. Для відкритого протистояння не вистачало якогось приводу. І цей привід з'явився у формі боротьби за уряд київського підкоморія.

Я. Тишкевич розгорнув масштабний наступ на Ю. Немирича, використовуючи слабку позицію останнього в умовах активізації наступу в Речі Посполитій на антитринітаріїв. Київський підкоморій змушений був зайняти оборонну позицію, втрачав підтримку зі сторони частини православної шляхти воєводства, не зміг повноцінно опікуватися послідовниками Социна, які з'явилися в його володіннях, відступаючи під тиском прихильників контрреформації з Руського, Волинського та інших воєводств. Незважаючи на це, шляхта в різних воєводствах Польсько-Литовської держави виступала категорично проти позбавлення Ю. Немирича уряду підкоморія, чого добивався Я. Тишкевич і його прихильники. Так, послі на сейм 1646 р. від люблінського сеймика отримали наказ всіляко перешкоджати спробам реалізувати намір київського воєводи шляхом схвалення відповідного сеймового рішення. Подібна позиція шляхти спиралася не стільки на принципи конфесійної солідарності чи релігійної толерантності, скільки на засаду довічного тримання земського уряду. Спроба ревізувати цю норму могла привести до колапсу всієї системи шляхетського самоврядування, відображеного в т. ч. й у чинній земській ієрархії. Політичний народ Речі Посполитої погоджувався з фактом подвійного обсадження урядів (хоч був у своєму загальному нездоволеній), але дати згоду на скасування навіть помилкових номінацій не міг⁸³.

83 Там само... С. 219

У воєводи залишався ще один варіант тиску на Немирича і, як виявилось, він був найбільш дієвий. Житомирський плебан Себастьян Жебрович й довірені люди Тишкевича Криштоф Унішовський та Миколай Вишпольський викликали на трибунальський суд 36 осіб, які мали дати показання у справі переховування Ю. Немиричем у Черняхіві відомих аріан – братів Стоїнських (Криштофа, Яна і Петра), вигнаних з Ракова. За окремим позовом мав явитися на суд і підкоморій. Серед викликаних до показань домінували незаможні сусіди Юрія, й тому їх свідчення переважно були на його користь⁸⁴. Але воєвода направив ще одну справу, за позовом близького до себе Миколая Вишпольського, яким до гродського суду мали стати самі Стоїнські. Останні змушені були перебратися на Волинь. Зрештою, Я. Тишкевичу (переважно за допомогою третіх осіб, але своїх клієнтів та слуг) вдалося у 1646 р. добитися видання трибунальського вироку, згідно з яким підкоморій мав припинити діяльність аріанських громад (зборів) у своїх маєтностях й сплатити 10 тис. злотих штрафу, а для підтвердження своєї невинуватості під час присяги надати свідчення шести шляхтичів – римо-католиків. Слід припустити, що для реалізації своєї мети воєвода у 1646 р. навіть забезпечив своє обрання депутатом Коронного трибуналу на житомирському сеймику. Це обмежувало парламентські можливості підкоморія.

Він свою увагу, значною мірою, сконцентрував на захисті аріанізму, намагаючись вплинути на ситуацію через пруські сеймики, де домінували протестанти. Тому багато часу Немирич проводив там, а на Київщині діяв через своїх родичів та сподвижників. Новий інструментарій, застосований київським підкоморієм, виявився недостатньо ефективним. Після його обрання сеймовим послом востаннє – у 1641 р., лише на сеймику 1643 р. його партії вдалося

84 АЮЗР. Ч. 1. Т. VI. С. 776-780

забезпечити обрання послом Самуїла Припковського, аріанина й давнього співпрацівника Ю. Немирича⁸⁵.

Втратили Немиричі можливість дієво впливати на позиціонування католиків Київського воєводства з огляду на смерть восени 1644 р. київського чашника Станіслава Тишкевича. Хоча він і доводився двоюрідним племінником Януша, але був одружений із сестрою Юрія й Владислава Немиричів Софією, аріанкою за віровизнанням. Остання, так само як і брати, претендувала в 1640 р. на маєтки померлої тітки Олександри Гостської, в тому числі й Гощу. Хоча брати «прибрали» цей спадок до своїх рук, але Софія, правдоподібно, отримала якусь компенсацію, бо даний факт не викликав ширшого резонансу. Така спорідненість з Немиричами визначала балансування С. Тишкевича між партіями воєводи й підкоморія. Не випадково в середині 1643 р. Станіслав на заклик Я. Тишкевича, так само як і Д.Ю. Воронич, відмовився давати чіткі показання проти Ю. Немирича щодо його «незаконного» сходження на уряд⁸⁶. У 1645 р. у Житомирі відбувся передсеймовий сеймик. Саме на цей шляхетський з'їзд припав пік протистояння факцій Я. Тишкевича й Ю. Немирича. Київський воєвода вирішив за будь-яку ціну обрати послами на сейм прийнятних для себе осіб. Я. Тишкевич взагалі вирізнявся схильністю до застосування силових методів щодо своїх супротивників. Будучи лише житомирським старостою, у 1627 р. він обсадив замок піхотою, а всі потенційні житлові приміщення в місті наказав зайняти своїй челяді. Як наслідок, доступ його опонентів на депутатський сеймик виявився заблокованим, і, зрозуміло, що суддями на трибунал були обрані креатури, визначені Тишкевичем як пріоритетні. Цього разу завдання воєвода виконував подібне, однак з огляду на потенціал факції Ю. Немирича застосовані засоби мали бути масштабнішими. Я. Тишкевич

85 Litwin H. Równi do równych. S. 23–24.

86 П. Кулаковський. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. С. 224

попередньо мав заручитися підтримкою з боку senatorів, які теоретично могли бути присутніми на сеймику, а також, до певної міри, нейтралізувати православно-консервативну партію. Проте Я. Тишкевич зосередив у Житомирі максимально можливі сили. Насамперед, це ресурси самого воєводи: волоська хоругва під керівництвом Попеля, піхотинці, очолювані Віхровським, драгуни під начальством капітана Юрія; значне число гайдуків привели слуги Януша з Бердичева, Махнівки, навіть з Києва (серед нападників названо щонайменше трьох київських намісників воєводи), з них два (Станіслав Бочковський та Петро Брудновський) виконували свої повноваження в 1645 р..

У день проведення сеймика прихильники підкоморія виявили, що потрапити їм на місце засідання є справою проблематичною. Невелику вуличку між замковими воротами й будинком, де відбувався з'їзд, у шість шеренг перегородили озброєні гайдуки, пропускаючи лише визначених воєводою осіб. Прибічники підкоморія на чолі з В. Немиричем від'їхали до своїх будинків чи квартир у Житомирі. У ситуації, коли потрапити на місце сеймикування не було можливості, відповідь напрошувалася сама собою – проведення альтернативного сеймика й обрання на ньому власних послів на сейм. Але Я. Тишкевич вирішив не допустити такого розвитку подій. Завчасно, ще за декілька днів перед проведенням шляхетського з'їзду воєвода розпорядився поробити діри в новому замковому паркані, де було розміщено гармати для стрільби по шляхетських будинках. Вже в день сеймикування по міських ровах та інших придатних для цього місцях було влаштовано засади з пахолків воєводи, число яких оцінювали в декілька сотень. Попри це, відсічені від сеймика шляхтичі, розпорошені по різних квартирах, планували з'їхатися у господі на Проциному куті Житомира, де зупинився В. Немирич та його слуги. Тому, як тільки розпочався сеймик на замку, Ф. Тишкевич на чолі тисячі озброєних людей рушив із замку в місто, де розпочали розшук опозиціонерів.

Їх блокували в місті, не даючи виїхати. Логіка цих дій прибічників воєводи зрозуміла – не дозволити внести протестацію до якогось гродського уряду. У ході сутичок виявилися поранені, насамперед зі сторони прихильників Ю. Немирича. Зокрема, постраждали слуги В. Немирича – Томаш Модлішевський, Стефан Ґувоєвський, Ясилковський, Ґроховський, Семен Ставецький.

Своєї мети Я. Тишкевич досягнув – сеймик пройшов за заздалегідь розробленим сценарієм. Партія Ю. Немирича виявилася не готовою до такого перебігу подій і взялася до оскарження дій київського воєводи. 3 січня нібито у Житомирі було укладено маніфестацію, в якій прибічники підкоморія оскаржували дії воєводи. Через два дні її за поданням Миколая Беневського вписали до книг Овруцького гроду, а 30 січня – вже за поданням ще одного «партійця», Яна Страша – облятували до луцьких гродських книг⁸⁷.

Скаргу підписало 16 осіб. Це число мало бути більшим, але якась частина прихильників Немиричів поїхала з Житомира ще 2 січня, не знайшовши житла й не потрапивши на замок. Крім цього, маніфестацію не підписали більшість слуг, поранених у Житомирі 2 січня, – Т. Модлішевський, С. Ґувоєвський, Ясликовський, Ґроховський. Не виключено, що поранення виявилися достатньо серйозними й їх негайно евакуювали з Житомира. Серед підписантів частина – це родичі Ю. Немирича. Крім брата Владислава, до них слід віднести київського ловчого Костянтина (дядько) й Владислава (двоюрідний брат), Хребтовичів Богуринських, київського стольника Стефана Войнаровського (швагер), Миколая Беневського (чоловік Катерини Войнаровської). Підписали скаргу й близькі до Ю. Немирича аріани – С. Припковський, Миколай Прушинський, Адам Стано, Миколай Беневський, Габріель Насиловський. Правдоподібно, антитринітаризм сповідував й Ян Страш, котрий подав маніфестацію для

87 АЮЗР. – Ч. 2. – Т. I. – С. 279–282.

вписання до книг Луцького гроду. З перерахованих аріан М. Прушинський і М. Беневський перебували ще й в адміністративній залежності від В. Немирича як овруцькі підстароста й державця. Давні зв'язки з Немиричами мала група православних шляхтичів, зокрема Олександр Адамович Рапштинський, Самуїл Григорович і Григорій Сокори, Семен Федорович Шишка-Ставецький.

Щонайменше 12 осіб, причетних до маніфестації (протестанти й Ян Страш), в ті або близько до тих років мали економічні зв'язки з Юрієм та Владиславом Немиричами. Ці зв'язки відображені в джерелах у двох формах: оренда й застава⁸⁸. Останні виразно переважали, що підтверджує тенденцію того часу, яка полягала у фінансовій залежності лідерів значних угруповань від кредитів, зокрема й близьких до себе осіб. Визначалося це як фактом необхідності дотримання прийнятих у Речі Посполитій стандартів організації магнатського двору та стилю життя його власника, так і потребами фінансування публічної діяльності (участь у сеймиках, сеймах, посольствах, плата за надані уряди й привілеї на маєтності тощо). З огляду на це, навряд чи можна говорити про жорстку патрональноклієнтарну залежність шляхтичів, що формували сеймикові факції. Це була скоріше обопільно вигідна співпраця, яка визначалася спільними тактичними інтересами й подібністю політичних поглядів. На підставі аналізу економічних зв'язків всередині факції київського підкоморія можна говорити про певну ієрархію в її структурі. На другому місці після Немиричів був київський ловчий Стефан Войнаровський. Він одночасно належав до трьох страт партійців: родичі, одновірці, кредитори. Ловчий володів населеними пунктами у п'яти волостях Немиричів (Лугинська, Приборська, Топориська, Черняхівська, Шершнівська) та Ісайківському ключі. Дещо нижче стояв Самуїл Припковський, який не належав до родичів Немиричів, але був як

88 П. Кулаковський. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року С. 230

визначним аріанином, так і досвідченим парламентарієм. Він тримав у заставі м. Приборськ і вісім сіл цієї волості. Наступний після вищезгаданого сеймика, 1646, рік завдав серйозного удару по партії Ю. Немирича – С. Войнаровський помер, а С. Припковський, як вже згадувалося, переорієнтувався на Конецпольських. Важливу роль у таборі підкоморія відігравали Костянтин і Владислав Хребтовичі-Богуринські. І не стільки як родичі й аріани, скільки як земські урядники – обидва послідовно посідали уряд київського стольника. Відомо, що земські урядники мали переважне право голосу на сеймикових засіданнях. Слід відзначити ще двох осіб з оточення овруцького старости Владислава Немирича – Миколая Беневського та Миколая Прушинського. Крім того, що вони представляли антитринітаризм, їм належала істотна функціональна роль у забезпеченні підтримки партії з боку численної, але слабо організованої овруцької шляхти. Всі інші маніфестанти, як здається, – це рядові члени політичного угруповання, інтереси яких в силу тих чи інших причин збіглися з цілями Немиричів.

В умовах відсутності на сеймику факції Немиричів партія київського воєводи отримала беззаперечну перевагу. Маршалком шляхетського з'їзду обрали берестейського воєводи Криштофа Тишкевича, двоюрідного брата Я. Тишкевича. Оскільки кандидатуру маршалка подавали з середовища senatorів, а воєвода часто в Житомирі бував єдиним senatorом, то особу Криштофа слід вважати зручною для нього. К. Тишкевич користувався значною популярністю серед київської сеймикуючої шляхти. Не занотований як прибічник воєводи, він все-таки, з ним активно співпрацював. Двічі підряд (1645, 1646) на передсеймових сеймиках, на яких виконував функції маршалка, берестейський воєводи обирався послом на сейм. Це було швидше винятком у практиці парламентаризму Речі Посполитої. Традиційно маршалком ставала особа, рівновіддалена від різних факцій, а послами обиралися їх представники. Без

опертя на найпотужнішу в той час факцію воєводи таку сеймикову кар'єру Криштофові було зробити неможливо. Разом з тим, він мав довірчі відносини з представниками православно-консервативної партії, зокрема Вороничами. Так, воєводич засвідчив разом з Михайлом та Данилом-Юрієм Вороничами, Петром Проскурою-Сущанським запис від 3 листопада 1639 р. київського підкоморія Філона Воронича своїй дружині Марині Ободенській. Тишкевич став одним з опікунів дітей Федора Воронича, зрештою взяв шлюб з Геленою Вороничівною. За подимним реєстром 1640 р. Криштоф володів містами Стара й Нова Кодня – 223 дими. Те, що він належав до людей, радше орієнтованих на королівський двір, ніж на якесь вузькорегіональне угруповання, свідчить його кар'єра після смерті Януша Тишкевича. Тоді Криштоф став житомирським старостою (1649), а врешті-решт отримав крісло в сенаті після номінації на уряд чернігівського воєводи (1654).

У 1630 – 1640-х рр. магнатський двір на Київщині створив Петро Могила. Він мав резиденцію у Києво-Печерському монастирі. При дворі збирались шляхта, духовні особи, інтелектуали та митці.

Резиденції магнатських дворів не могли конкурувати з традиційними місцями спілкування шляхти – сеймиками та судами, так як їх було мало. В Україні не було торгових центрів, торгівля відбувалась без місцевих посередників, тому не впливала на економічне зростання міст.

Місцем зустрічі шляхти були культові місця. На Київщині шляхта зустрічалась у Софійському соборі, Михайлівському монастирі і Києво-Печерському монастирі. У 1615 р. було засноване київське братство, яке стало важливим культурним та політичним центром для православної шляхти. Під час православних свят віруюча шляхта з'їжджалась до великих міст, що пишались багатьма церквами, а також до монастирів у Межигір'ї та Видубичах під Києвом, Тригорах під Житомиром.

Католицька шляхта мала небагато культових осередків на Київщині. Старий домініканський костел і дерев'яний собор у Києві, які уже в 1569 році існували, довгий час були пунктами опертя для католиків. В XVII ст. виникли перші парафії за межами Києва: близько 1602 р. у Коростишеві Олізарів, до 1607 р. у Бишові Харленських, до 1611 р. у Котельні Ружинських, до 1611 р. у Чуднові Острозьких, до 1620 р. у Біліївці Корецьких. Лише за часів панування Владислава IV у воєводстві почали з'являтися католицькі монастирі та костели. Також з'явилася парафія у Житомирі та домініканський костел в Овручі⁸⁹. Але католицькі храми залишались приватними інституціями. Католицька Церква не могла конкурувати з Православною Церквою ані престижем, ані матеріальними засобами.

Висновки до розділу 3

Отже, головними осередками воєводства були Київ та Житомир. У політичному та громадському житті київської шляхти постійно зростало значення Житомира. Про сильний вплив магнатських дворів немає даних. У регіоні зберігалася перевага православ'я, Католицька Церква не спромоглася створити потужних осередків здатних привабити місцеву шляхту.

З усього вищесказаного можна побачити, що йдеться про групу, яка була вирішальною у формуванні політичного обличчя воєводства та зосереджувала у своїх руках більшість престижних урядів і практично контролювала склад сеймового воєводства.

89 П. Кулаковський. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року С. 393

ВИСНОВКИ

У XVI столітті населення українських земель на Київщині поділялись на привілейовані, напівпривілейовані та непривілейовані стани. У першій половині XVI століття завершилось оформлення правового статусу шляхти.

Шляхта займала велике значення у тогочасному суспільстві. Слово шляхта позначає групу людей відомого та благородного походження. Шляхта була верхівкою суспільства, її елітою. Протягом багатьох століть шляхта виконувала роль політичного провідника українського народу, виразника й захисника його національних інтересів. Представники цієї верстви здійснювали державне керівництво, ставили певні політичні цілі та ін. Шляхта утворювала відособлену від загалу верству, наділену головними ознаками тогочасної панівної еліти: правом влади та власності, що його гарантував закон, й усвідомленням своєї вродженої зверхності.

У першій половині XVII ст. на українських землях стрімко зростало магнатське землеволодіння. Значна кількість київських шляхетських родів належала до місцевої багатой еліти, розміри їхніх володінь можна вважати достатньо вагомими навіть у масштабі всієї країни. У тодішньому суспільстві князі посідали особливе становище. Ні багатство, ні вплив, ні високі посади не давали доступу до цієї найвищої групи привілейованого стану, бо князем треба було народитися. Українські князі, як і раніше, уособлювали ідею незалежності. Але з посиленням польського впливу на землях Великого князівства Литовського українські князі втратили здатність вирішувати долю своєї батьківщини на державному рівні. Такі княжі роди як: Острозькі, Вишневецькі, Корецькі, Збараські та ін. все ж ще мали авторитет на місцевому рівні та обіймали провідні урядові посади у Великому князівстві Литовському,

керували значними латифундіями на території Київщини у друг. пол. XVI – перш. пол. XVII ст..

В їхніх володіннях діяло княже право з власними податками й судом, були свої митниці та військо. Після того, як у 1569-му році Литва та Польща об'єдналися в союзну державу, більшість українських князів, втративши політичні позиції, спрямували свою енергію на розбудову власних уділів, створюючи на величезні латифундії. За короткий час (друга половина XVI – перша половина XVII ст.) магнати стали справжніми правителями України. Формування величезних князівських латифундій відбувалося шляхом успадкування, королівських данин, а переважно за рахунок тотальної скупівлі земель у місцевої шляхти за безцінь. Уявити собі статки князів у розквіті їхньої могутності, у досліджуваний період, можна на основі подимних тарифів, які свідчать про кількість димів, тобто дворів. Магнатерія ставала дедалі поляризованішою, більшою мірою цікавилася центральною політичною ареною та сильніше залежала від співвідношення сил при дворі. Такі процеси були пов'язані з послабленням та вимиранням місцевих князівських дворів. Князів лише частково замінили представники панських родів. Вони також належали до вищої верстви тогочасного суспільства.

Найзаможніші пани на Київщині в досліджуваний період такі як Аксаки, Горностаї, Немиричі, Олізари та Тишкевичі володіли крупними землями. Розміри володінь значної кількості панських родів були вагомими навіть у масштабі всієї країни, слід зазначити, що вони належали до місцевої багатой еліти. Представники цих родин були здебільшого матеріально незалежними, що забезпечувало їм свободу вибору на політичній арені. Але у своїй політичній активності вони рідко виходили за регіональні межі, зазвичай обмежуючись рамками одного воєводства.

Шляхта утворювала відособлену від загалу верству, наділену головними ознаками тогочасної панівної еліти: правом влади та власності, що його гарантував закон, й усвідомленням своєї вродженої зверхності та впливовості.

Політичне та громадське життя Київської шляхти у досліджуваний період концентрувалось у північно-західній частині воєводства. Головними осередками воєводства були Київ та Житомир. Київ відіграв дуже важливу роль як осереддя релігійного життя та центр, що формував напрями конфесійної політики місцевих еліт. Тоді ж коли у політичному та громадському житті київської шляхти постійно зростало значення Житомира.

Проте, ця проблематика потребує подальших наукових розвідок, в яких буде суттєво розширено джерельну базу, зокрема із залученням приватної кореспонденції, можливо, нових документів, які би краще допомогли проаналізувати роль шляхти та шляхетських землеволодінь в тогочасному суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

Джерела:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург, 1865. Т.2
2. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею, 1851. Т. 4
3. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Киев, Ч. 1. Т. VI. 1883. 1124 с.
4. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Киев, Ч. 7. Т. 1. 1886. 746 с.
5. Архив Юго-Западной России. Постановления дворянских провинциальных сеймов, в Югозападной России. Киев, Ч. 2. Т. 1. 1861. 593 с.
6. Книга Київського підкоморського суду (1584-1644). Упорядники: Г. В. Буряк, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова, В. М. Кравченко, В. В. Німчук, Г. С. Сергійчук, В. В. Страшко, Н. М. Яковенко. Київ, 1991. 344с.
7. Volumina legum. Т. 3.
8. Heleniumsz. Pamiątki polskie z różnych czasów. Kraków, 1872. Т. 1. S. 309–314.

Література:

9. Владимирский-Буданов М. Передвижение южнорусского населения в эпоху Богдана Хмельницкого. Киев, старина. 1888. Т. 22. С. 95 — 115.
10. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 5. Львів, 1905. 688 с.

11. Гуревич А. Я. Проблемы генезиса феодализма в Западной Европе. 1970. 224 с.
12. Задорожна О. Протестанти з роду Горностаїв (середина XVI-перша половина XVII ст.). Наукові записки НаУКМА. Т. 20. Історичні науки. Ч. 1. 2002. С. 61-66
13. Задорожна О. Рід Немиричів у шляхетській корпорації Київського воєводства: майновий статус і політична діяльність (XVI – середина XVII ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2010.
14. Крикун М. Воєводства Правобережної України у XVI – XVIII ст.: Статті і матеріали. Львів, 2002. 702 с. іл., карти
15. Крип'якевич І. Історія України. Львів, 1990. 520 с.
16. Кулаковський П. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. Український археографічний щорічник. Нова серія. Випуск 23-24. 2020. 203 с.
17. Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569-1648). Пер. з польськ. Лесі Лисенко. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 616 с.
18. Мицик Ю. Вишневецькі. Енциклопедія історії України: Т. 1: А – В. Київ: Наук. думка, 2003. 688 с.
19. Мицик Ю. Тишкевечі. Енциклопедія історії України: Т. 10: Т – Я. Київ: Наук. думка, 2013. 784 с.
20. Поліщук В. Князь Богуш як землевласник та урядник (1510-1576). Київська старовина: №3. Київ, 2001. С. 56-72
21. Тесленко І. Немиричі. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі – О. Київ: Наук. Думка, 2010. 728 с.
22. Тесленко І.А. Олізари, Олізари-Волчковичі. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О. К.: Наук. Думка, 2010. С. 586

23. Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький : історичний портрет у галереї предків та нащадків Київ, 2012. 1340 с.
24. Яковенко Н. Дзеркала ідендичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI- початку XVIII століття. Київ: Larus, 2012. 472 с.
25. Яковенко Н. Спроба підрахунку чисельності шляхти на правобережній Україні у першій половині XVII ст. Україна і Польща в період феодалізму. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1991. 12 с.
26. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ: Критика, 2008. 472 с. (Видання друге, переглянуте і виправлене).
27. Dobrowolska W. Młodość Jerzego i Krzystofa Zbaraskich. Przemysł, 1927. 236 S.
28. Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym: Ziemie ruskie. Ukraina (Kijów - Braclaw). 1897. 736 s.
29. Herbarz polski Kaspra Niesieckiego powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. T. 9. 1842. S.356
30. Litwin H. Równi do równych: kijowska reprezentacja sejmowa 1569–1648. Warszawa: Wydawnictwo D i G, 2009. 194 s.
31. Radziwiński, Zygmunt Luba: *O tożsamości tytułów kniaź i książe w dawnej Rzeczypospolitej*: Lwów: [s.n.], 1908
32. Wolff Józef. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. Monografia. — Warszawa: Drukiem J. Filipowicza, 1895. 724 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

Панські роди Київщини, що існували на час Люблінської унії.

п/ч	Прізвище	Де мали маєтки у 1569 р.
1	Аксак	Київщина
2	Бабинський	Волинь, Київщина
3	Бутович	Київщина
4	Воронич (Ворона)	Київщина
5	Горностай	Київщина, Литва
6	Дешковський (Дешкович)	Брацлавщина, Київщина
7	Дорогостайський (Кухмістрович-Д., Монвид-Д.)	Литва, Волинь, Київщина
8	Єлець	Київщина
9	Івашенцев-Макаревич	Київщина
10	Кміта (К.-Чорнобильський, Кмітич)	Київщина, Литва
11	Кордиш (К.-Скобейкович, К.-Глинецький)	Брацлавщина, Київщина
12	Коташевич	Литва, Київщина
13	Ласко	Брацлавщина, Київщина
14	Лозка (Лоза, Лозич)	Київщина, Литва
15	Немирич	Немирич
16	Олізар-Волкович (Олізарович)	Київщина
17	Павша	Київщина

18	Посяговський (Посоховський, Посяговецький)	Київщина
19	Прежовський (Пшезовський)	Київщина
20	Проскура-Сушанський	Київщина
21	Семашко	Волинь, Київщина
22	Скумин-Тишкевич	Литва, Київщина
23	Служка (Слушка)	Литва, Київщина
24	Солтан	Київщина
25	Стецький	Київщина
26	Стрибиль (Стшибиль, Стрибул)	Київщина
27	Стрижовський (Стшижовський)	Брацлавщина, Київщина
28	Сурин	Київщина
29	Тиша-Биковський	Київщина
30	Тишкевич (Тишкевич-Логойський)	Київщина, Волинь
31	Трипольський (Дідкович-Трипольський, Дідович)	Київщина
32	Фурс	Литва, Київщина
33	Халецький	Литва, Київщина
34	Шашкович (Ш.-Долбуновський)	Брацлавщина, Київщина
35	Шишка-Ставецький	Київщина

Джерело: Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569-1648). Пер. з польськ. Лесі Лисенко. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 616 с.

Додаток Б

Гіпотетична чисельність представників князівського прошарку чоловічої статі, зафіксованих на Волині і Центральній Україні (кінець XIV – середина XVII ст.)

	Чисельність у межах покоління						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Іменування чи прізвище	кін. XIV – поч. XVст.	1-ша пол. – сер. XV ст.	сер. – 2-га пол. XV ст.	1-ша пол. – сер. XVI ст.	сер. – 2-га пол. XVI ст.	1-ша пол. – сер. XVII ст.	сер. – поч. 2-ї пол. XVII ст.
Князі Гедиміновичі							
Вишневецькі	0	0	0	6	7	8	
Воронецькі (Войничі)	0	0	0	0	9	10	
Головні Острожецькі	1	3	?	2	2	0	0
Гроза Хованські	0	0	0	0	0	8	?
Друцькі (Любецькі, Виденицькі)	0	0	2	6	5	1	1
Друцькі (Путятичі, Горські)			1	4	?	1	?
Друцькі	0	1	0	0	5	0	0

(Сокири Зубровицькі)							
Заславські	0	1	1	3	3	9	1
Збарзькі	0	0	5	1	8	5	0
Звягольські	1	0	3	0	0	0	0
Корецькі	1	1	2	5	2	3	1
Курцевичі (Булиги, Буремльські)	0	1	2	6	11	4	1(?)
Любартовичі	4	1	0	0	0	0	0
Несвізькі	?	1	3	0	0	0	0
Острозькі	5	5	3	2	2	9	0
Полубенські	-	-	3	3	11	9	
Порицькі	0	0	0	1	6	4	0
Ружинські (Роговицькі)	?	?	1	5	11	12	1(?)
Сангушки	1	1	4	9	7	2	
Слуцькі (Олельковичі)	1	1	3	-	-	0	0
Степанські	1	1	0	0	0	0	0
Чорторійські	1	2	5	2	4	5	
Князі Рюриковичі							
Верейські	-	-	1	1	-	-	-
Жижемські	-	-	-	-	2	-	-
Кропотки Яловицькі	-	-	1	1	1	0	0

Курбські	-	-	-	-	1	1	-
Лики	-	-	-	-	-	3	?
Лукомські	-	-	2	3	3	?	?
Масальські	-	-	-	1	10	5	?
Осовецькі (Осовські)	-	-	1	1	0	0	0
Пронські	-	-	-	2	2	2	0
Пузини	-	-	-	-	5	5	1
Четвертенські (Вишковські, Сокольські)	1	2	5	14	16	14	
Нащадки литовських удільних князів							
Гольшанські (Дубровицькі)	1	3	4	7	1	0	0
Ямонтовичі Подберезькі	-	-	-	1	0	0	0
Князі тюркського походження							
Глинські (Путивльські)	2	2	7	15	1	0	0
Долголатовичі	1	1	0	0	0	0	0
Домонти	?	1	4	4	3	?	?
Половці Рожиновські	1	1	1	2	4(?)	2(?)	?
Темрюки	-	-	-	-	19	1(?)	?
П'ятигорські (Черкеси, П'ятигорці)					(?)		

Уссай, князь	?	?	?	?	1	?	?	
Яголдай	?	1	1	0	0	0	0	
Князі невстановленого походження								
Галичанські	?	?	?	2	?	?	?	
Деревинські	?	?	1	?	?	?	?	
Капусти	?	1	1	2	3	0	0	
Кожановичі Велицькі	?	?	1	3	2	1(?)	?	
Козеки	?	1	4	5	2	8		
Лизиноси	?	1	1	0	0	0	0	
Подгорські	?	-	-	-	1	1	-	
Сатіївські	?	?	1	0	0	0	0	
Сенські	?	?	?	3	1	0	0	
Смаги	?	?	1	0	0	0	0	
Химські	?	?	1	?	?	?	?	
Разом родів: 53						Разом осіб:560		

Джерело: Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ: Критика, 2008. 472 с. (Видання друге, переглянуте і виправлене).